



West-Friese
Archeologische
Rapporten 125



"een welterneering staande gruttery"

Multidisciplinair onderzoek naar het pand Vierbeentjes 10
in Enkhuizen



D.M. Duijn

“een welterneering staande gruttery”

Multidisciplinair onderzoek naar het pand Vierbeentjes 10 in
Enkhuizen

D.M. Duijn

Hoorn 2019

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 125

Titel:	"een welterneering staande gruttery". Multidisciplinair onderzoek naar het pand Vierbeentjes 10 in Enkhuizen.	
Onderzoekslocatie:	Vierbeentjes 10, Enkhuizen, gemeente Enkhuizen	
Archis vondstmelding:	4670414100	
Projectnummer:	465	
Centrumcoördinaat:	x: 148.108 y: 523.887	
Opdrachtgever:	-	
Uitvoerder:	Archeologie West-Friesland	
Bevoegde overheid:	Gemeente Enkhuizen	
Auteur:	D.M. Duijn (KNA-archeoloog, Archeologie West-Friesland)	
Redactie:	C.P. Schrickx (senior-KNA archeoloog, Archeologie West-Friesland) S. Gerritsen (senior-KNA archeoloog, Archeologie West-Friesland) M.H. Bartels (senior-KNA archeoloog, Archeologie West-Friesland)	
Veldwerk:	S. Gerritsen D.M. Duijn E. van Paridon (veldmedewerker Archeologie West-Friesland) A. Weel (metaaldetectie Archeologie West-Friesland) N. Huitema (stagiair)	
Determinatie	Keramik:	D.M. Duijn
	Metaal:	C.P. Schrickx
	Munten:	F. Postma (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland)
	Tabakspijpen:	J. van Oostveen (zelfstandig onderzoeker)
	Overig:	D.M. Duijn
Fotografie objecten:	F. Schinning (archeoloog, Archeologie West-Friesland)	
Bewerking afbeeldingen:	F. Schinning	
GIS/kaartmateriaal:	D.M. Duijn	
Opmaak:	D.M. Duijn	

Trefwoorden: Enkhuizen, grutterij, rosmolen, eesttegel, oven, eest.

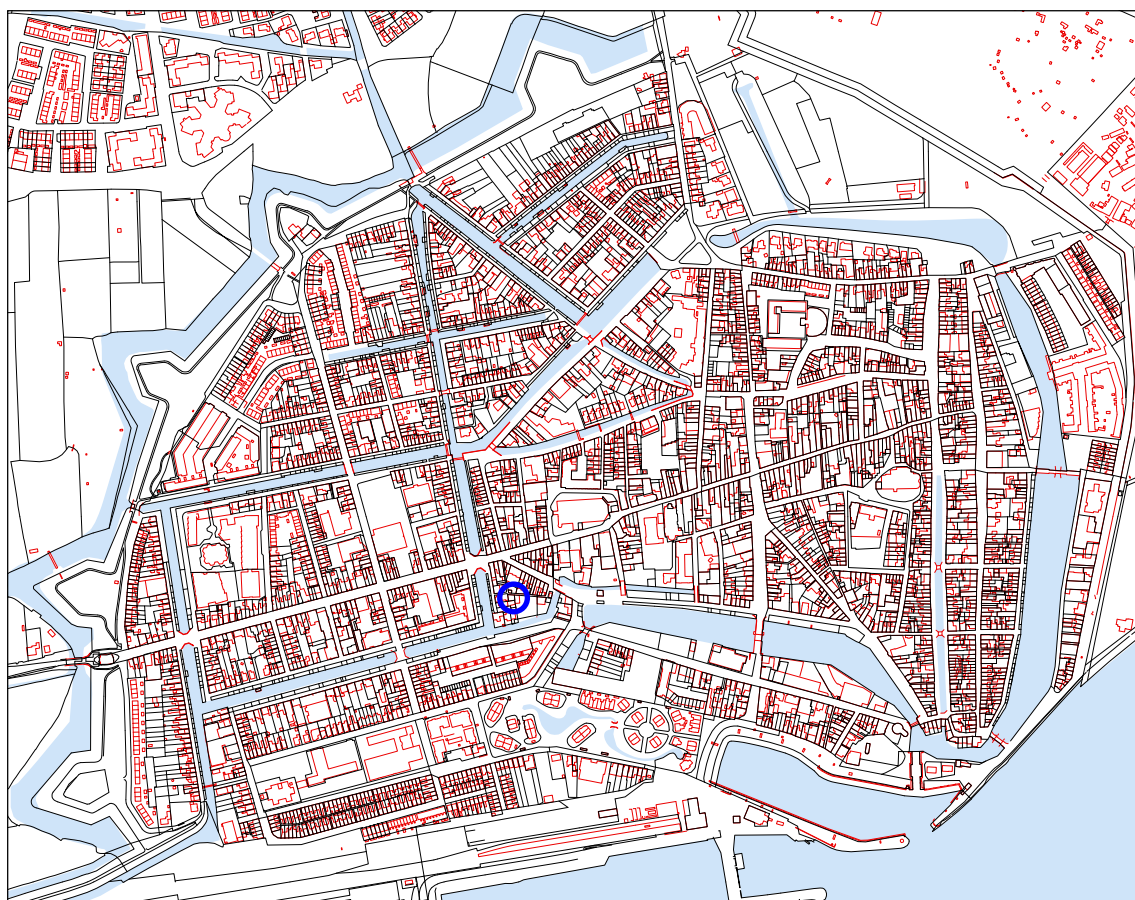
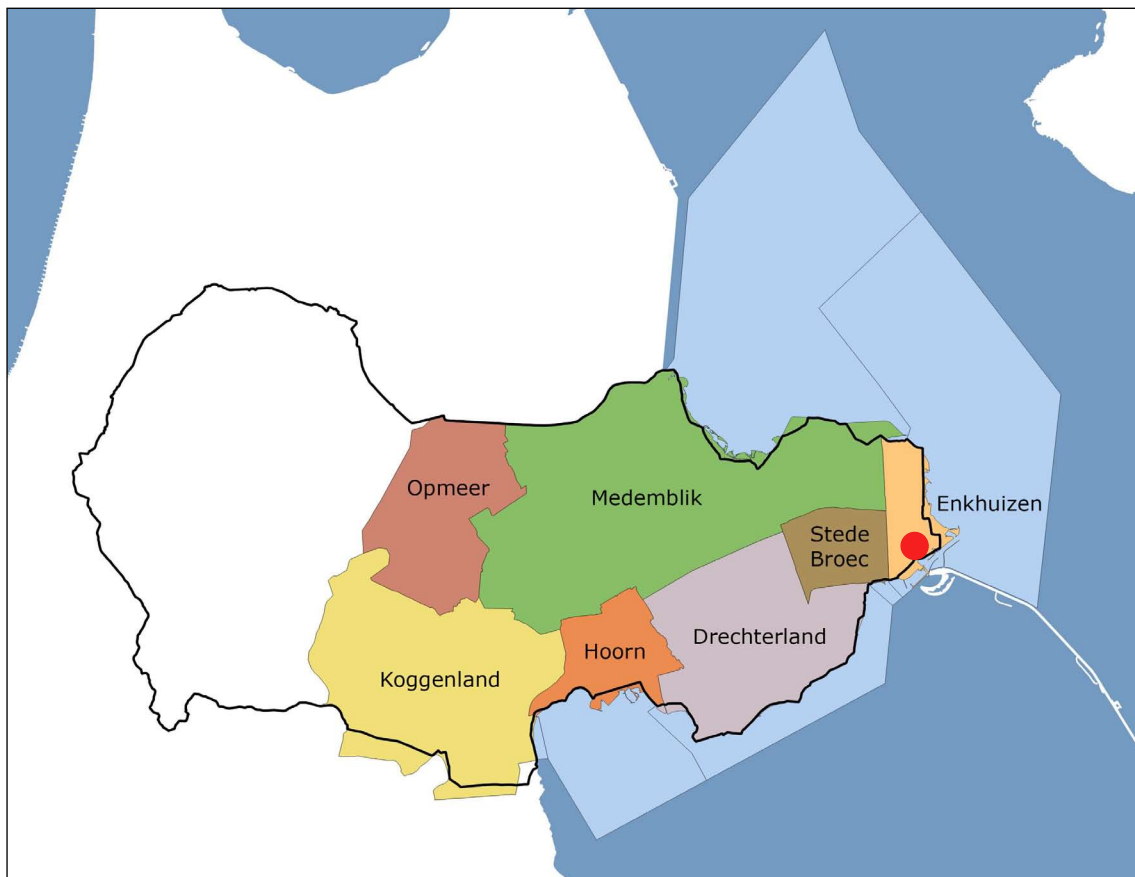
© Archeologie West-Friesland 2019

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3	
2. Achtergronden	4	
2.1 Historische kaarten	4	
2.2 Eigenaren van de grutterij aan de Vierbeentjes	6	
2.3 Werking van een grutterij	11	
2.4 Grutterijen in Enkhuizen	12	
3. Methode van het onderzoek	15	
4. Resultaten archeologisch onderzoek	17	
4.1 Vóór de bouw van het pakhuis	17	
4.2 De bestaansperiode van de grutterij (1753-1901)	18	
4.3 Na het opheffen van de rosmolen/grutterij	25	
5. Bouwhistorisch onderzoek	29	
5.1 Enkele aanvullingen	30	
5.2 Sporen van de grutterij	32	
6. Synthese	37	
7. Literatuur	38	
<u>Bijlagen</u>		
Bijlage 1	Boedelinventaris gruttersbedrijf 1840	39
Bijlage 2	Inventaris gruttersbedrijf 1854	46
Bijlage 3	Rapportage tabakspijpen (J. van Oostveen)	47



Afb. 1 De ligging van het plangebied binnen West-Friesland (boven, rode stip) en binnen het centrum van Enkhuizen (onder, blauwe cirkel).

1. Inleiding

Op 18 december 2017 is geconstateerd dat bij een in pandige verbouwing van het pand Vierbeentjes 10 in Enkhuizen archeologische sporen tevoorschijn kwamen (afb. 1 en 2). In pandig werd circa 35 cm ontgraven voor een nieuwe betonvloer. De ontgraving valt hiermee binnen de archeologische vrijstellingsgrens voor graafwerkzaamheden in het centrum van Enkhuizen. Omdat archeologische sporen bloot kwamen te liggen, is direct een archeologische waarneming gestart. Deze heeft plaatsgevonden op 18 en 19 december 2017.

De archeologische waarneming is verricht door Archeologie West-Friesland. Het veldteam bestond uit senior-KNA archeoloog S. Gerritsen, KNA-archeoloog D.M. Duijn, veldmedewerkers A. Weel en E. van Paridon en stagiair N. Huitema (Saxion Hogeschool Deventer). Het onderzoek is uitgewerkt door D.M. Duijn, met medewerking van N. Huitema. De metaalvondsten zijn gedetermineerd door C.P. Schrickx en F. Postma, de tabakspijpen zijn beschreven door J. van Oostveen.

In dit rapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek weergegeven. De rapportage bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de historische gegevens met betrekking tot het onderzoeksterrein en de directe omgeving uiteengezet. In het tweede deel worden de aangetroffen sporen en het verzamelde vondstmateriaal geanalyseerd.

Dank gaat uit naar Cees en Ini Kapteijn voor hun medewerking aan het onderzoek en hun enthousiasme!



Afb. 2 De ligging van het pand Vierbeentjes 10 op een luchtfoto.

2. Achtergronden

2.1 Historische kaarten

Het plangebied ligt buiten de middeleeuwse stadskern van Enkhuizen. De grens van de stad lag tot 1590 langs de westzijde van het Waagat en de zuidzijde van de Prinsenstraat. Op deze grens stond een stadsmuur en daarbuiten lag een brede vestinggracht. De situatie is zichtbaar op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 (afb. 3).

Vanaf 1590 vond de grote stadsuitbreiding van Enkhuizen plaats, waarbij ten noorden en westen van de oude stad nieuwe wijken zijn gebouwd. De stadsmuur langs de Prinsenstraat werd afgebroken en de vestinggracht daarlangs gedempt. Ten zuiden van de Prinsenstraat ontstond een gebied dat werd doorsneden door twee kruislingse stegen (afb. 4). Hier komt de naam Vierbeentjes vandaan: de vier stegen zijn vier 'beentjes'. Een van de stegen is in de 20^{ste} eeuw verdwenen, waardoor tegenwoordig nog drie stegen over zijn. De naam Vierbeentjes is waarschijnlijk pas in de 18^{de} eeuw ontstaan, hiervoor werd de naam Vlooienburg gebruikt voor het gebiedje. Deze naam zou zijn afgeleid van Vloeienezurch, de naam van een laag gelegen gebied langs de stadsmuur die bij hoog water onder liep.¹

Op stadsplattegronden uit de 17^{de} eeuw is langs de vier stegen geen bebouwing aanwezig, ook het plangebied is leeg (afb. 5).

De eerstvolgende kaart is de oudste kadastrale kaart uit 1823 (afb. 6). Het bestaande pand Vierbeentjes 10 is al afgebeeld op deze kaart, wat betekent dat



Afb. 3 De ligging van het plangebied (rode cirkel, bij benadering) op de kaart van Van Deventer uit circa 1560.

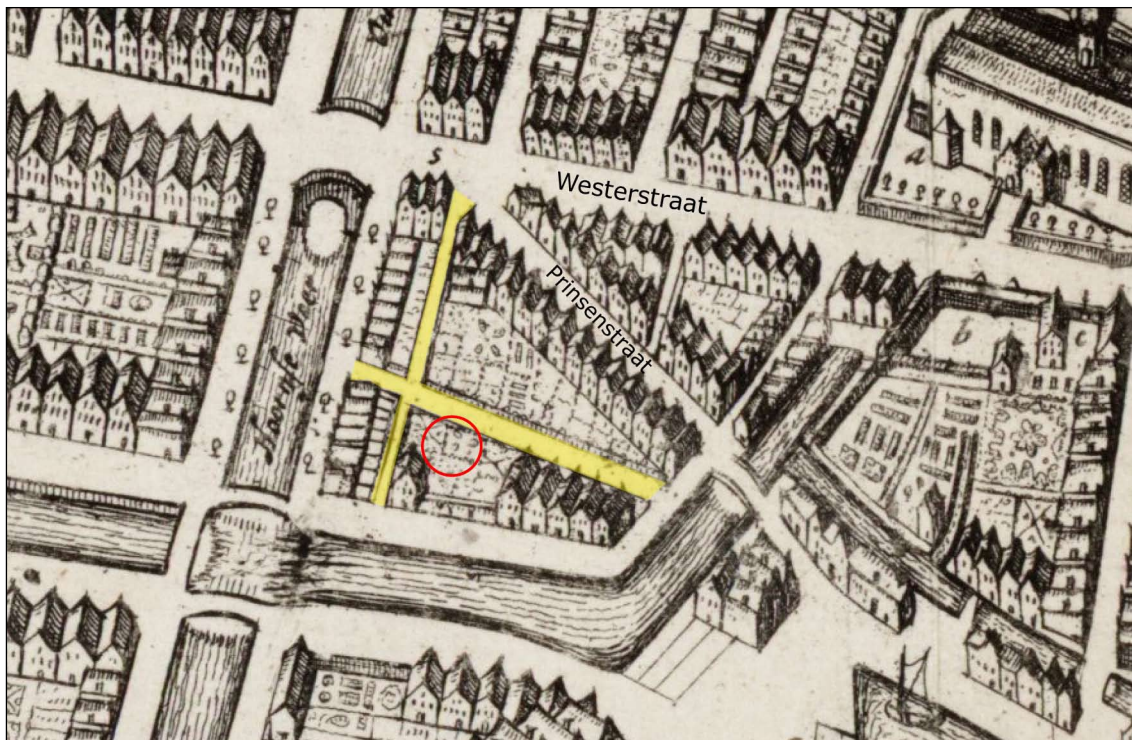


Afb. 4 Een van de stegen van de Vierbeentjes.

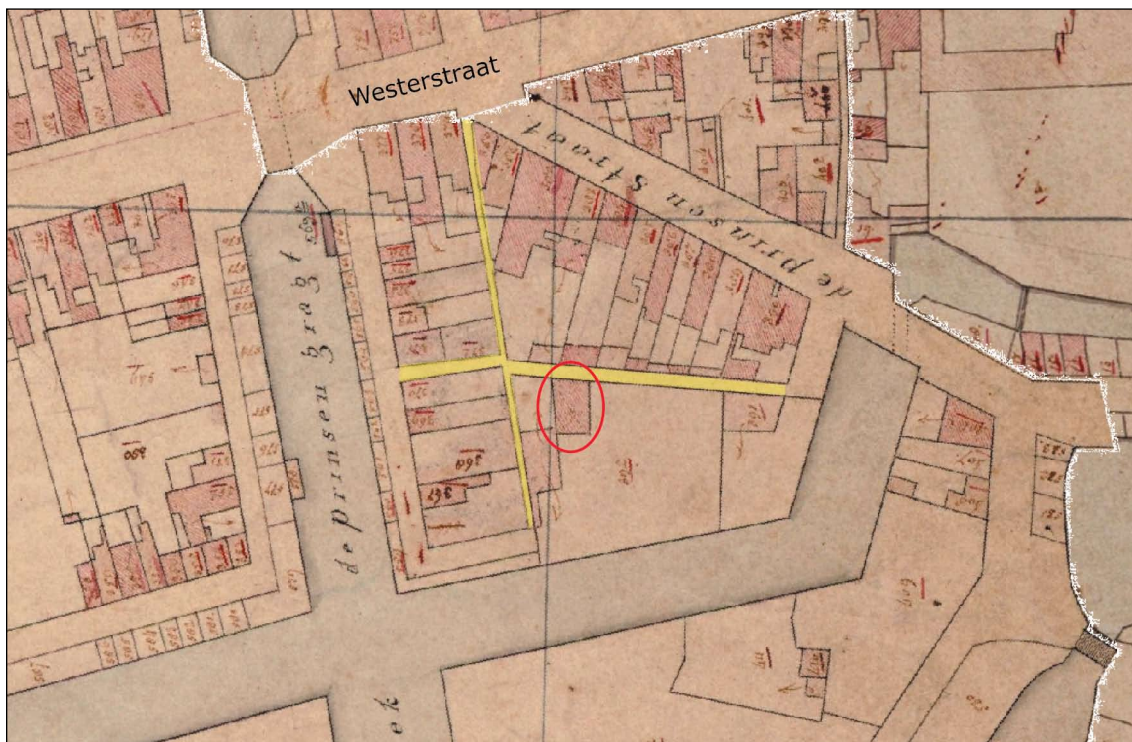
¹ Zwart 1986, 72.

het zeker vóór 1823 is gebouwd. Schuin achter het pand staat nog een ander gebouw. Beide gebouwen liggen op een ruim perceel dat aan de zuidzijde grenst aan het water van de Zuider Boervaart. Het perceel wordt in de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel uit 1832 omschreven als grutterij.

Op een kaart uit 1902 is de situatie ongewijzigd (afb. 7).



Afb. 5 Uitsnede uit de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666. In geel de Vierbeentjes, binnen de rode cirkel de locatie van Vierbeentjes 10.



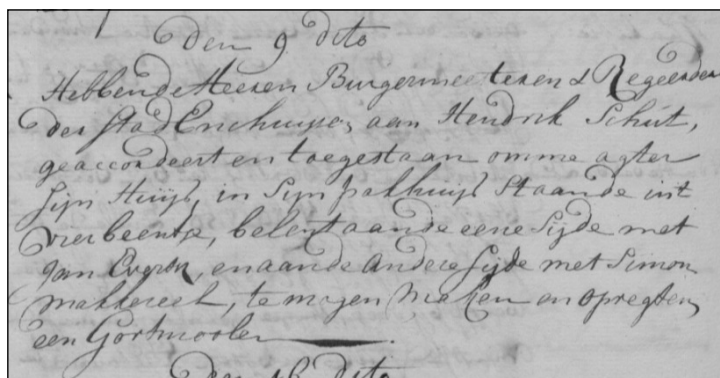
Afb. 6 Uitsnede uit de eerste kadastrale kaart uit 1823. In geel de Vierbeentjes, binnen de rode cirkel het pand Vierbeentjes 10.



Afb. 7 Uitsnede uit de kaart van Egmond-Meijer uit 1902. Binnen de rode cirkel het pand Vierbeentjes 10.

2.2 Eigenaren van de grutterij aan de Vierbeentjes

Door Suus Messchaert-Heering is historisch onderzoek gedaan naar de eigenaren van het pand. Uit een archiefstuk blijkt dat de grutterij aan de Vierbeentjes in 1753 is gesticht. In dat jaar kreeg Hendrik Schut van het stadsbestuur toestemming om in "sijn pakhuijs staande int Vierbeentje" een grutmolen te maken (afb. 8).² Hendrik is hiermee ook de eerst bekende eigenaar van het pand, dat dus aanvankelijk werd gebruikt als pakhuis. Enkele maanden later trouwde Hendrik met Maria



Afb. 8 Toestemming van het stadsbestuur voor de oprichting van de grutterij in de Vierbeentjes uit 1753.

"Hebben de Heeren Burgemeesteren & Regeerders der stad Enchuysen aan Hendrik Schut geacordeert en toegestaan omme agter sijn huijs, in sijn pakhuijs staande int vierbeentje, belent aan de eene sijde met Jan Evertsz, en aan de andere sijde met Simon Makkereel, te mogen maken en opregten een gortmoolen."

Lente uit de Oude Westerstraat. Samen runden zij het gruttersbedrijf vanuit een winkel met woonhuis aan de Prinsenstraat. Deze winkel bevond zich in Prinsenstraat 17. Tegenwoordig is dit een garage, maar tot 1938 was het een fraai pand met tuitgevel (afb. 9).³ Hendrik en Maria

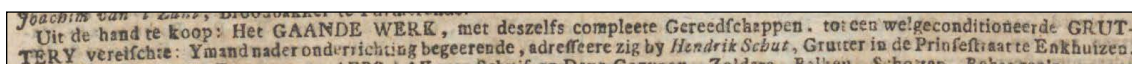
² WFA, toegangsnr 0120, inventarisnr 302, 9 februari 1753.

³ In 1938 is toestemming verleent om de topgevel met drie ramen te slopen en te vervangen voor een pannendak. WFA, Bouwdossiers Enchuysen, 4975.

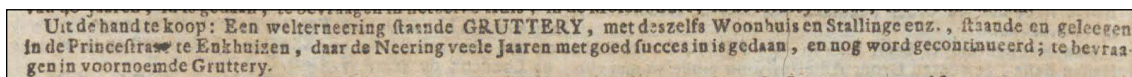
kregen samen zeven kinderen, waaronder een tweeling, maar slechts drie van hen overleefden hun kinderjaren.⁴ Zoon Gerrit was waarschijnlijk voorbestemd om het bedrijf van zijn vader over te nemen, maar hij overleed in 1783 op 26-jarige leeftijd. Enkele jaren later, in 1786, besloot Hendrik om de rosmolen en andere machines in de grutterij aan de Vierbeentjes te verkopen (afb. 10).⁵ Daar was echter geen belangstelling voor. In 1789 bood hij het volledige bedrijf aan, dus zowel de grutterij als de winkel met woonhuis aan de Prinsenstraat, en toen diende zich wel een koper aan (afb. 11).⁶ Inmiddels waren ook de andere twee volwassen kinderen van Hendrik en Maria, dochters Jannetje en Geertje, overleden. Het echtpaar verhuisde begin 1790 naar Hoorn. Blijkbaar beviel dat niet, want een jaar later keerden zij alweer terug naar Enkhuizen. Maria is in 1798 overleden, Hendrik in 1807 op 76-jarige leeftijd.⁷



Afb. 9 Links Prinsenstraat 17, rechts Prinsenstraat 19. Foto genomen vóór 1938. Collectie Oud Enkhuizen.



Afb. 10 Advertentie uit de Leeuwarder Courant van 22-7-1786.



Afb. 11 Advertentie uit de Oprechte Haerlemsche Courant van 15-8-1789.

Vanaf september 1789 was het gruttersbedrijf aan de Prinsenstraat eigendom van Pieter Vernoofs, die uit Leiden kwam en bij de koop 25 jaar oud was.⁸ Hij kocht het bedrijf voor 4500 gulden, hierbij inbegrepen waren alle gereedschappen en goederen. Een maand na de

4 WFA, DTB Enkhuizen.

5 Advertentie 23-2-1786 en 9-3-1786 Oprechte Haerlemsche Courant. Advertentie 22-7-1786 Leeuwarder Courant.

6 Advertentie 15-8-1789 Oprechte Haerlemsche Courant.

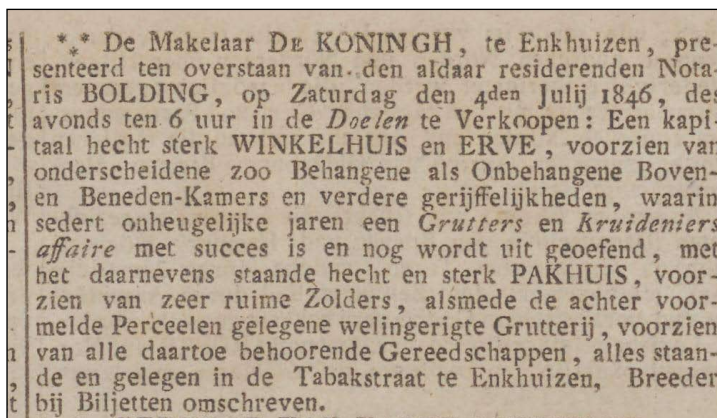
7 WFA, DTB Enkhuizen.

8 WFA, ORA 4978, 28 september 1789. Pieter is geboren op 11-11-1764, DTB Leiden.

koop trouwde hij met Hendrina Brunel, tot dat moment woonachtig aan de Paktuinen.⁹ Samen kregen zij tien kinderen. Pieter verkocht het bedrijf in 1806 voor 3200 gulden aan Hendrik Blomberg, die oorspronkelijk uit Amsterdam kwam. Hendrik was in oktober 1800 in Enkhuizen getrouwd met Geertrui Struivenberg.¹⁰ Dit huwelijk was niet vanzelfsprekend, want Hendrik was protestant en Geertrui katholiek. Dat de twee toch in de echt zijn verbonden, komt door het feit dat Geertrui zwanger was geworden. Slechts enkele maanden na het huwelijk werd het kind geboren, maar het overleed al na achttien dagen. Het paar kreeg hierna nog twaalf kinderen, waarvan vijf eveneens jong overleden. De kinderen zijn allemaal gedoopt in de katholieke schuilkerk Sint Franciscus Xaverius, die stond op de plek van de gelijknamige nog bestaande kerk aan de Westerstraat (gebouwd 1905).¹¹

Hendrik vergrootte zijn bezit in 1808 door het pand ten westen van zijn eigen huis te kopen, namelijk Prinsenstraat 19 (zie afb. 9).¹² Hij betaalde hier 1250 gulden voor. Dit grote gebouw namen zij in gebruik als woonhuis en winkel, hun voormalige woonhuis ernaast (nr 17) deed voortaan dienst als pakhuis. In 1836 overleed Hendrik Blomberg. Naar aanleiding hiervan is een inventaris van het woonhuis en het gruttersbedrijf opgemaakt (zie bijlage 1).¹³ In de winkel bevonden zich uiteraard veel soorten grutten, maar bijvoorbeeld ook meel, bonen en rijst. Zij verkochten verder onder meer zeep, chocolade, diverse specerijen, cichorei, kaneel, anijs en koffie. In het naastgelegen pakhuis aan de Prinsenstraat bevond zich voorraad voor de winkel, een koffiebrander en ook twee wagens, namelijk een sjees en een boerenwagen. In de grutterij aan de Vierbeentjes

lag wat boekweit en meel. Geertrui, de weduwe van Hendrik, nam na zijn overlijden de zaak



Afb. 12 Advertentie uit de Oprechte Haerlemsche Courant van 9-6-1846.



Afb. 13 Advertentie uit de Oprechte Haerlemsche Courant van 18-10-1854.

⁹ Huwelijksafkondiging 17-10-1789.

¹⁰ Een familielid van Geertrui was ook grutter van beroep: in 1832 is de grutterij in het pand Bocht 2 eigendom van een zekere F. Struivenberg. Waarschijnlijk woonden Hendrik en Geertrui vóór 1806 op deze plek, aangezien bij het overlijden van hun kinderen in 1801, 1803 en 1804 staat aangegeven dat zij aan de Bocht wonen.

¹¹ WFA, DTB Enkhuizen en www.wiewaswie.nl

¹² WFA, ORA 4982, 17 maart 1808.

¹³ WFA, NAEh, 1604, akte 93.

over. In 1846 verkocht zij de gebouwen aan meelmolenaar Jacob Vlaar voor 4500 gulden (afb. 12). Afsproken werd dat de vruchten uit de tuin dat jaar nog door Geertrui zouden worden ingezameld.¹⁴

Acht jaar later, in 1854, kreeg het gruttersbedrijf een nieuwe eigenaar door een openbare veiling, gehouden in het logement 'De Rode Leeuw' op de Dijk (afb. 13).¹⁵ Die nieuwe eigenaar was Jonas Scholten, 46 jaar oud en koperslager van beroep (afb. 14). Hij betaalde in totaal 3750 gulden. Jonas moest ook voor 400 gulden de losse gereedschappen overnemen, waaronder twee toonbanken, een koffiemolen, drie gort- en meelladen inhoudende 36 vakken, houten dozen, vaatjes, trommels, acht theebussen, een evenaar met schalen en balansen, een olievat, een stroopvat met ijzer beslag, een boterstelling, een azijnvat, een rozijnzeef en verschillende maten. In het pakhuis en de grutterij lagen onder meer een platte slee, een bierslee en een spoorstok met de strengen, een harp, zeven, kuipen, een mestwagen, verschillende gewichten, maten en scheppen (zie bijlage 2).

Jonas werd in 1866 opgevolgd in het bedrijf door zijn zoon, Jan Scholten, en die op zijn beurt weer door zijn zoon, ook Jonas Scholten genaamd.¹⁶ Deze Jonas, getrouwd met Wilhelmina Stelling, kreeg in 1883 het verzoek van de gemeente om de mesthoop op zijn erf aan de Vierbeentjes te verplaatsen in verband met de volksgezondheid.¹⁷

De grutterswinkel aan de Prinsenstraat bleef tot het overlijden van Jonas in 1941 bestaan. Bijna een eeuw lang heeft de familie Scholten dus een bedrijf gehad op deze plek.



Afb. 14 Advertentie uit het Nieuws- en advertentieblad voor de Stad Enkhuizen en Omstreken van 6-1-1855.



Afb. 15 Een grutterij op een prent van Jan Luyken uit 1694. Links de rosmolen met het kroonwiel en een paard. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

14 WFA, NAEh, kantoor I. 10, akte 105. Zie ook advertentie 9-6-1846 in de Oprechte Haerlemsche Courant en van 29-6-1846 in het Algemeen Handelsblad.

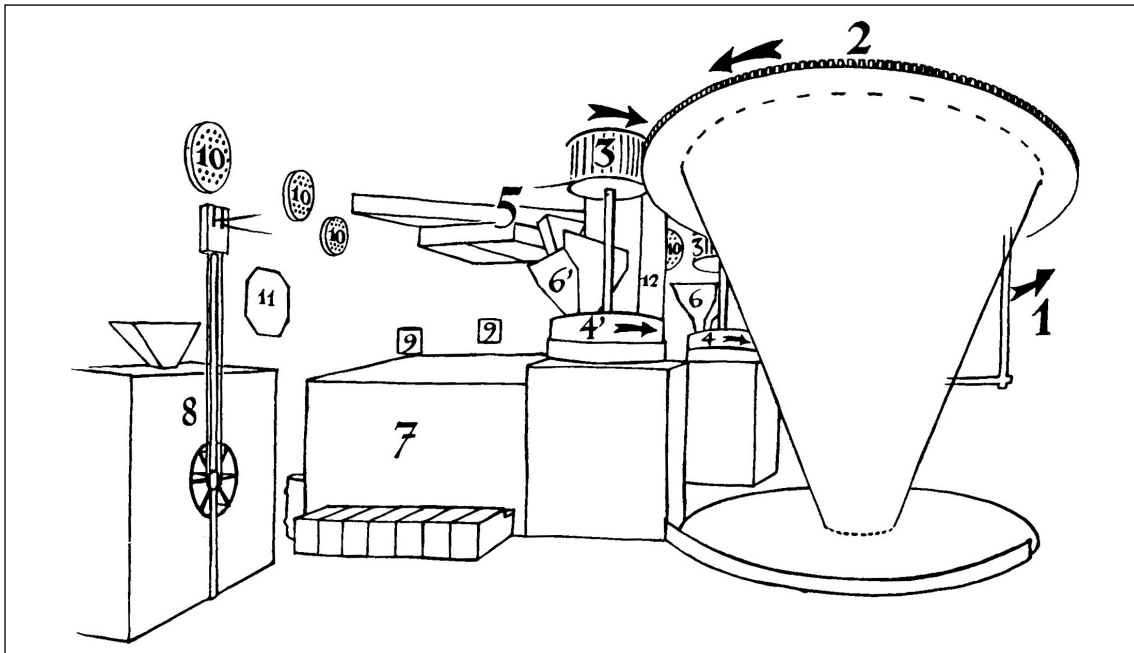
15 WFA, NAEh, kantoor I. 25, akte 104. Zie ook advertentie 18-10-1854 in de Oprechte Haerlemsche Courant.

16 Hoorn, WFA, NAEh. Kantoor II. 92, akte 3090.

17 Verzoek van 20 augustus 1883.

De grutterij aan de Vierbeentjes is in 1901 verkocht door de familie. Het gebouw verloor op dat moment de functie die het bijna 150 jaar had vervuld.

De nieuwe eigenaar was in 1901 de familie Wagtendonk, die een handel in bouwmaterialen had. Zij hebben het pand en bijbehorende erf aan de Vierbeentjes tot 1959 gebruikt voor de opslag van onder meer bakstenen. Hierna was het perceel enige jaren eigendom van Jacob Nannesz Groot (tuinbouwer), een lid van de bekende zaadfirma Sluis & Groot. Hij verkocht het pand alweer in 1963. Hierna waren Dieuwertje Bakker en Simon de Vries eigenaar.¹⁸



Afb. 16 Schilderij van een grutterij uit circa 1850. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem. 1. boom, 2. kroonwiel, 3. schijfloep, 4. breekstenen, 5. bovenzeef, 6. karen, 7. breekzeef, 8. wanmolen, 9. maatbakken, 10. zeven, 11. rekeninglei, 12. schoorsteen oven. Uit: Bernet Kempers 1979.

¹⁸ Gegevens uit het kadaster.

2.3 Werking van een grutterij

Een grutterij is een werkplaats waar korrels van boekweit en bepaalde granen (gerst en haver) worden gebroken (afb. 15 t/m 17). De gebroken korrels, grutten genoemd, werden in het verleden vooral gebruikt om pap en (pannen)koeken van te maken. Grutten waren goedkoop en met name in de 18^{de} en 19^{de} eeuw vormden zij voor de lagere klassen een voedzame basis van de maaltijd.

De korrels moesten in de werkplaats onder meer worden gedroogd, gereinigd, gesorteerd, gebroken, geschud en gezeefd.¹⁹ Hiervoor stonden in de grutterij diverse "machines", waaronder breekstenen op houten onderstellen (breekstoelen), wanmolens en diverse zeven. Zij werden aangedreven door een rosmolen, oftewel een molen die door één of twee paarden wordt aangedreven. De paarden liepen rond een spil met aan de bovenzijde een groot horizontaal wiel (het kroonwiel), die verschillende schijflopen in beweging bracht. De grutter bezat meerdere paarden, want gedurende de dag werden zij steeds afgewisseld in de rosmolen. Bij de werkplaats hoorde dan ook een paardenstal; bij de grutterij aan de Vierbeentjes stond deze schuin achter het gebouw.



Afb. 17 Een rosmolen in Amsterdam in 1911.

In de breekstoelen bevonden zich steeds twee breekstenen, namelijk een looper en een legger. De drie breekstoelen in de grutterij van het Openluchtmuseum in Arnhem hebben stenen met een diameter van 92, 100 en 113 cm.²⁰

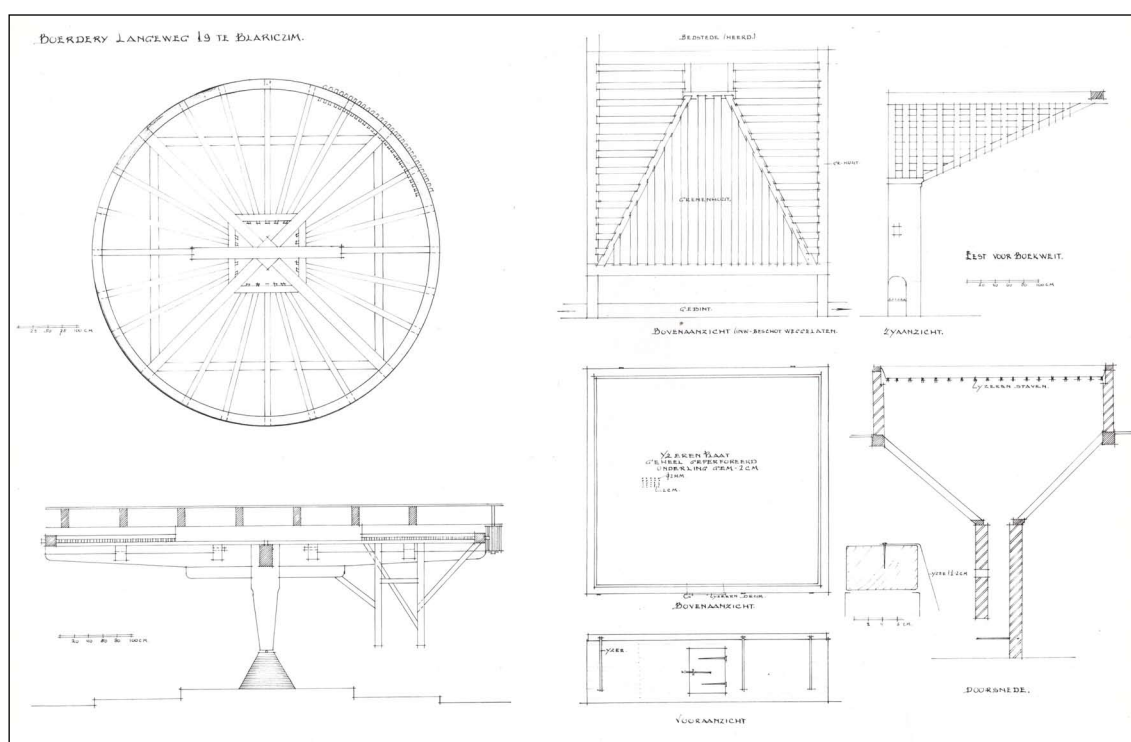
Het drogen van de korrels voorafgaand aan het breken, gebeurde met behulp van een droogoven, de eest genoemd. Dit was een lage gemetselde bak met daarbinnen een plaat met veel kleine

¹⁹ De werking van een grutterij is in detail beschreven in Bernet Kempers 1979.

²⁰ Bernet Kempers 1979, 36.

gaatjes waarop de korrels lagen. De eest stond vaak op de zolder van de grutterij. Het vuur werd dan gestookt in een oven op de begane grond en de hete lucht kwam via een schoorsteen uit in de eest. Bernet Kempers zegt dat in de eest kanalen aanwezig waren, maar hoe dit er precies uit zag, wordt niet beschreven. De eest in de grutterij van het Openluchtmuseum in Arnhem is 4,88 bij 1,70 meter en 94 cm hoog.²¹ De eest op de zolder van een boerderij annex grutterij in Blaricum was 3,4 bij 3,1 meter (afb. 18).²² Aanvankelijk bestond de plaat in de eest uit grote aardewerken tegels met gaatjes, maar na 1865 waren zij van ijzer.²³

In Nederland is nog maar weinig archeologisch onderzoek gedaan naar grutterijen en/of rosmolens. In 2004 zijn in Gorinchem enkele resten van een vermoedelijk 15^{de}-eeuwse rosmolen opgegraven.²⁴ In 2007 is een chicoreifabriek uit de late 18^{de} en 19^{de} eeuw opgegraven in Alkmaar. Tot deze fabriek behoorden een rosmolen, meerdere ovens en waterputten.²⁵



Afb. 18 Tekeningen van de rosmolen en eest in een grutterij in Blaricum. Collectie Stichting Historisch Boerderij Onderzoek.

2.4 Grutterijen in Enkhuizen

De eerste grutterijen in Enkhuizen lijken in de eerste helft van de 18^{de} eeuw te zijn gebouwd. In de archieven van de stad wordt in 1723 melding gemaakt van de sloop van een grutmolen.²⁶ Deze stond waarschijnlijk in de buurt van de Driebanen. Een jaar later is een grutterij ingericht in het pand Westerstraat 76, op de hoek van de Ooievaarsteeg.²⁷

21 Bernet Kempers 1979, 33-34.

22 Langeweg 19 in Blaricum. Tekeningen SHBO, nr 118.

23 Van de Venne 2008, 40.

24 Gerritsen 2007.

25 De Jong-Lambregts *et al.* 2010.

26 WFA, toegangsnr 0120, inventarisnr 300, F19. Deze grutterij stond naast het Gulden Hoofd.

27 WFA, toegangsnr 0120, inventarisnr 300, F28, 10 april 1724. In oktober 1772 kreeg een zekere Siebet Sluym van het stadsbestuur toestemming om een grutmolen te maken in zijn pakhuis op de hoek van de Zuider Boerenvaart en de Klopperstraat, waar nu de Ontmoetingskerk uit 1904 staat. Of deze grutterij daadwerkelijk is gerealiseerd, is echter de vraag, want in november 1772 overleed

Bij de invoering van het kadaster in 1832 waren zes grutterijen in de stad aanwezig. Behalve de hier besproken grutterij aan de Vierbeentjes waren er op dat moment twee aan de Westerstraat (Westerstraat 34 en 85) en verder ter plaatse van Bocht 2, Wegje 4 en Vissersdijk 12.²⁸

Over de twee gruttersbedrijven aan de Westerstraat is het een en ander bekend. De grutterij bij Westerstraat 85 bevond zich in een gebouw aan de Leliesteeg; in het pand aan de Westerstraat was de bijbehorende winkel met de naam Kamper Gortmolen. De grutterij is op deze plek in 1724 gesticht en heeft dienst gedaan tot 1914.²⁹ In 1877 is de rosmolen wel vervangen door een stoomketel.³⁰

Bij Westerstraat 34 is in 1740 een grutterij gemaakt in het achterhuis. Tot 1901 was hier een grutterswinkel gevestigd.³¹ In 1996 zijn sporen van de rosmolen gezien tijdens een verbouwing van het pand. Tot de jaren 70 waren bovendien in de tuin nog restanten van een paardenstal zichtbaar en ook lagen hier enkele breekstenen.³² In 2016 is bij het graven van een kabelsleuf in de Waagstraat ter hoogte van het pand een halve breeksteen van een rosmolen gevonden (afb. 19).³³ De diameter van deze steen bedraagt 93 cm.

In de eerste helft van de 20^{ste} eeuw zijn alle grutterijen in Enkhuizen verdwenen. De grutters konden met hun kleinschalige productie niet op tegen de grote meelfabrieken en moesten noodgedwongen hun bedrijf sluiten.³⁴ Ook de opkomst van de aardappel als volksvoedsel nummer 1 in de 19^{de} eeuw heeft een belangrijke rol gespeeld bij het verdwijnen van grutten.³⁵



Afb. 19 Een halve breeksteen, gevonden in de Waagstraat in 2016.

-
- 28 Siebet Sluym. WFA, toegangsnr 0120, inventarisnr 305, F37, 19 oktober 1772.
28 De grutterij aan de Vissersdijk bestond in ieder geval al in 1783. Advertentie in Diemer- of Watergraafsmeersche courant.
29 Messchaert-Heering 2001, 97-99. WFA, toegangsnr 0120, inventarisnr 300, F33, 9 juni 1724.
30 Messchaert-Heering 2001, 97-99. Zie ook Duijn 2014.
31 Messchaert-Heering 2001, 322-324.
32 Bakker & Koeman 1997.
33 Archeologie West-Friesland vondstmelding 1763.
34 Krantenartikel 19-12-1942 (Dagblad voor Noord-Holland, Westfriesche editie).
35 Bernet Kempers 1979, 9, 15.



Afb. 20 De archeologische sporen worden blootgelegd.



Afb. 21 De archeologische sporen worden ingetekend.

3. Methode van het onderzoek

Omdat het archeologisch onderzoek een waarneming betreft, waartoe bovendien is besloten op het moment dat de werkzaamheden al in volle gang waren, is geen Programma van Eisen voor het archeologisch werk opgesteld. De waarneming heeft alleen inpandig plaatsgevonden. Een deel van het muurwerk was door de graafwerkzaamheden al verwijderd of verstoord, maar veel sporen waren nog aanwezig.

Alle sporen die tijdens de graafwerkzaamheden tevoorschijn kwamen, zijn schoongemaakt, gefotografeerd en op analoge tekening vastgelegd op schaal 1:20 (afb. 20 en 21). Inpandig is één hoofdmeetlijn uitgezet van de voorgevel naar de achtergevel. Op de tekening zijn ook de gevels van het pand ingetekend en op basis hiervan is de allesporenkaart geplot. De diepte van de meeste sporen is bepaald, evenals de maten van de toegepaste bakstenen. Bij de waarneming zijn relatieve dieptematen genomen ten opzichte van de drempel van de deur in de voorgevel. Deze drempel kan worden beschouwd als het maaiveld. Op basis van de AHN-viewer kan worden gezegd dat dit vaste punt op ongeveer -0,60 NAP ligt. Na het documenteren van het sporenveld is niet verder gegraven, alle diepere sporen zijn *in situ* behouden.

Bij de uitwerking zijn de keramiek- en glasvondsten gedetermineerd volgens het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuws aardewerk en glas (het 'Deventer-systeem').

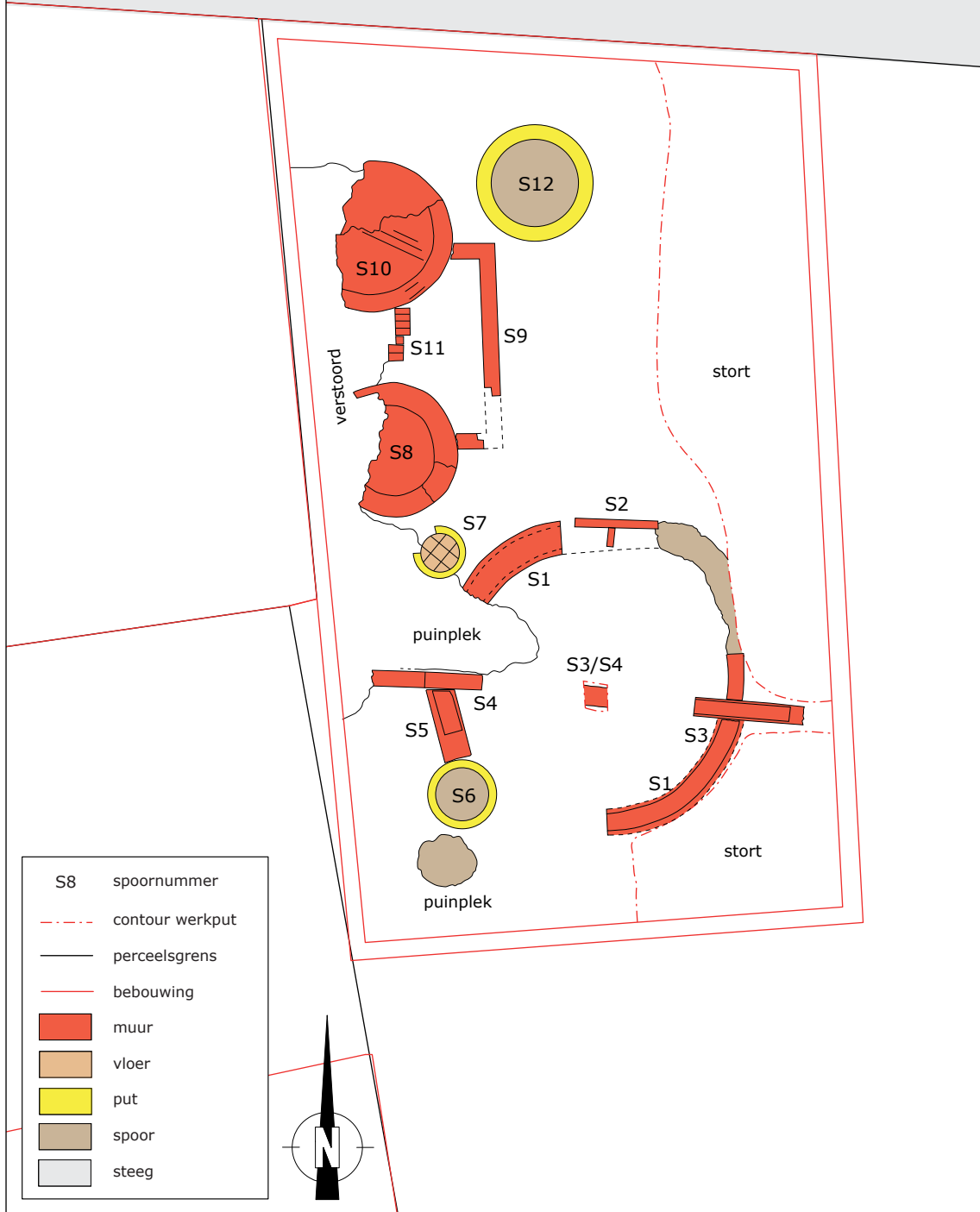
Het doel van dit systeem is het eenduidig beschrijven van keramiek en glas in heel Nederland, waardoor het makkelijker is om vondsten en vondstcomplexen te vergelijken.

Allesporenkaart

Enkhuizen, Vierbeentjes 10
Project 465
Schaal 1:80 (A4)
© Archeologie West-Friesland



Vierbeentjes



4. Resultaten archeologisch onderzoek

De sporen die inpartig zijn blootgelegd, zijn weergegeven in de allesporenkaart (afb. 22, vorige pagina). Zij dateren uit verschillende periode, namelijk uit de tijd voor de bouw van het pand (waarschijnlijk in de eerste helft van de 18^{de} eeuw), uit de bestaansperiode van de grutterij (1753-1901) en uit de periode na het buiten gebruik stellen van de rosmolen/grutterij.

Opvallend is dat de bakstenen sporen in de buurt van de zijgevels zijn verstoord. De reden hiervoor is onzeker. Het doet vermoeden dat de zijgevels en/of de fundering daaronder op zeker moment opnieuw zijn opgetrokken, maar bouwhistorisch zijn hier geen aanwijzingen voor.

4.1 Vóór de bouw van het pakhuis

In of kort na 1590 is het terrein onderdeel geworden van de stad Enkhuizen door de grote stadsuitbreiding. In dat kader zal een flink ophogingspakket in het gebied zijn gestort. Mogelijk ligt het plangebied op de voormalige vestinggracht die langs de middeleeuwse stadsmuur lag en bij de stadsuitbreiding is gedempt (zie paragraaf 2.1). In de 17^{de} eeuw was het terrein zeer waarschijnlijk onbebouwd: op de stadsplattegronden is het perceel leeg. Het bestaande pand is waarschijnlijk in de eerste helft van de 18^{de} eeuw gebouwd.

Tussen de bakstenen sporen uit de 18^{de} eeuw en later bevond zich een rommelige laag, bestaande uit grijze klei met daarin plekken met grof baksteenpuin, plekken met as en mortelbrokken (op -0,44 maaiveld). Direct ten noorden van muur S4 lag een plek met veel baksteenpuin en mortelbrokken. Hierin bevonden zich veel tabakspijpen en ook wat scherven keramiek.³⁶ De tabakspijpen dateren uit de periode 1615-1660, waarbij het zwaartepunt rond het midden van de 17^{de} eeuw ligt. De gemerkte pijpen zijn allemaal voorzien van het merk IP. Vermoedelijk zijn dit producten van Jacob Pietersen, een pijpenmaker die mogelijk in Enkhuizen werkzaam was.³⁷ Uit de puinplek ten noorden van S4 komt ook een mesheft van ivoor (?) met getordeerde versiering (afb. 23).

Ook de overige vondsten die binnen het pand zijn verzameld, dateren bijna uitsluitend uit de 17^{de} eeuw. Dit materiaal is hier gestort als afval in de periode dat het terrein braak lag. In Enkhuizen is het storten van afval op lege percelen een algemeen fenomeen dat al bij diverse archeologische opgravingen is vastgesteld.



Afb. 23 Mesheft uit de puinplek.



Afb. 24 Wandtegel met een hond.

³⁶ V3 en V14.

³⁷ Determinatie Jan van Oostveen, zie bijlage 3.

Bij het uitgraven van put S6 (zie onder) is ook onder de bakstenen rand gegraven. Tot ongeveer 60 cm onder de rand (1,1 meter onder vlakniveau) was een slappe donkergrijze zandige kleilaag aanwezig met daarin wat mortelbrokken, baksteenbrokken en schelpen. Uit deze laag is een hoeveelheid keramiek verzameld die dateert uit de periode 1625-1700.³⁸

Binnen de losse keramiekvondsten is een complete wandtegel met centraal een hond uit de eerste helft van de 17^{de} eeuw noemenswaardig (afb. 24). De metaalvondsten uit het pand omvatten onder meer acht munten uit de 17^{de} eeuw. Bij een zilveren stuiver van Gelderland is het jaartal niet leesbaar, de overige munten zijn van koper. Uit 1638 dateert een double tournois uit Frankrijk. Mogelijk is een Fries oord aanwezig uit de periode 1608-1648. De overige munten zijn duiden: Friesland 1626, Kampen 1660, Groninger Ommelanden 1673-1692, Stevensweert circa 1628-1633 en West-Friesland 1620-1629.



Afb. 25 Cirkelvormige muur van de rosmolen.

4.2 De bestaansperiode van de grutterij (1753-1901)

Rosmolen (S1, S2, S5)

Aan de achterzijde van het pand is een spoor van de rosmolen gevonden, namelijk een cirkelvormige muur (bovenkant op -0,38 tot -0,47 maaiveld). De buitenste diameter van het spoor was 3,90 meter (afb. 25). De muur is waarschijnlijk de binnenzijde van het looppad van het paard, ook wel de kolder of koller genoemd. De buitenste rand van de muur was namelijk erg beschadigd: dit is afgetrapt door de paarden. Aan de buitenzijde van het looppad is geen muur gevonden en deze is er dus waarschijnlijk nooit geweest. Op de locatie van het looppad (dus langs de buitenzijde van de muur) bevond zich een zeer compacte bruine kleilaag. Volgens Bernet Kempers was het looppad van de rosmolen meestal bestrooid met turfmoel of met

38 V9.

grind en in principe niet voorzien van klinkers.³⁹ De rosmolen nam ongeveer de helft van het gebouw in beslag en bevond zich in het midden van de achterste helft van het pand: de ronde muur zat aan drie zijden op ongeveer 1 meter uit de gevels.

In het midden van de ronde muur moet een bakstenen fundament hebben gezeten waarin de houten spil van de rosmolen draaide. Hiervan is niets teruggevonden. Dit komt waarschijnlijk doordat in latere tijd op deze plek een muur is gebouwd (S3), waarbij het oudere fundament is weggebroken.

Muur S1 en S5 waren gemaakt van geel/rode bakstenen met formaat 22x10,5x4-4,5 cm en kalkmortel. In totaal resteerden nog maximaal vier steenlagen. De onderste lagen waren 30 tot 40 cm breed, de bovenste laag was steeds breed. De noordoostzijde van het muurwerk was gedeeltelijk weggetrokken. Muur S2 (één steenlaag) lag hierdoor niet meer in verband, maar is wel een onderdeel geweest van de ronde muur.



Afb. 26 Resten van de stookoven.

Stookoven (S8, S9, S10, S11)

Tegen de westzijde van het pand bevonden zich de sporen van de stookoven (afb. 26). De stookoven bestond in de eerste plaats uit twee ronde fundamente van 1,65 en 1,85 meter in diameter. Zij lagen op een onderlinge afstand van 90 cm. De westzijde van beide sporen, dus tegen de zijgevel aan, was verstoord. Hier bevond zich een uitbraakspoor met veel grof baksteenpuin.

Bij het kleinste spoor (S8) was aan de buitenzijde sprake van een rand van ongeveer 28 cm breed die duidelijk het restant is van een weggebroken muur (afb. 27). Op deze plek heeft de wand van de oven gestaan. Dit deel was gemaakt van bakstenen met formaat 18x9x3,5 cm en stevig gemetseld. Hier resteerden maximaal vier steenlagen. Binnen deze rand bevond zich de stookvloer, deze was voornamelijk gemaakt van diverse soorten halve bakstenen. Maximaal

³⁹ Bernet Kempers 1979, 30.



Afb. 27 Oven S8.



Afb. 28 Oven S10.

drie steenlagen resteerden (bovenkant op -0,42 maaiveld).

Bij de andere schoorsteenfundering (S10) was ook sprake van een rand van rond gelegde bakstenen aan de buitenzijde van de structuur (afb. 28). Deze rand was ongeveer 25 cm breed en bestond uit diverse soorten halve bakstenen. Aan de buitenzijde van de rand was bovendien

sprake van een klamplaat, dus een rand van bakstenen op hun kant. Binnen de rand lagen vooral hele bakstenen (oranje/rood 16,5x8,5x4 cm), hier resteerden maximaal twee steenlagen (op -0,46 maaiveld). De bakstenen lagen op een laag zand.

Tussen en ten oosten van beide ronde ovenstructuren bevond zich een rechthoekige structuur van 2,56 bij 1,26 meter (S9, S11). Van de steens muren resteerde nog één tot drie steenlagen (-0,46 tot -0,48 maaiveld). Diverse soorten bakstenen waren gebruikt (onder meer gele bakstenen met formaat 18x8,5x3,5-4 cm), zij waren gemetseld met zachte kalkmortel.

Het is onduidelijk of de drie onderdelen van de stookoven op hetzelfde moment zijn gebouwd en wat de precieze functie is van de rechthoekige structuur. Mogelijk verbindt deze beide ovens met elkaar. Op de stookoven heeft een schoorsteen gestaan waardoor de hete lucht vanuit de oven uitkwam in de eest op de zolder. De positie van deze schoorsteen kan worden bepaald aan de hand van het restant van de eest die nog op de zolder aanwezig is en een dichtgezet stuk in de houten vloer (zie paragraaf 5.2). De schoorsteen blijkt precies in het midden van ronde oven S10 te hebben gestaan, terwijl de eest ook duidelijk is gepositioneerd ter hoogte van S10. Mogelijk wijst dit erop dat aanvankelijk alleen oven S10 bestond en op een later moment de tweede stookoven (S8) is gebouwd, met het rechthoekige deel S9/S11 als verbindingsstuk tussen beide ronde ovens.



Afb. 29 Bodem van een roodbakkende pot.



Afb. 30 Put S12.

Ongeveer tussen oven S10 en put S12 in is bij de graafwerkzaamheden de bodem van een grote roodbakkende pot gevonden (afb. 29).⁴⁰ De pot heeft een platte bodem (diameter 16 cm) en is inwendig geglazuurd. Mogelijk gaat het om de onderkant van een aspot.

Put (S12)

Aan de noordzijde van het pand is een ronde bakstenen put met een diameter van 1,40 meter gevonden (afb. 30). De wand van de put was steeds breed en gemaakt van gele en geel/oranje bakstenen (formaat 18x9x4 cm) en harde kalkmortel (op -0,51 maaiveld). Op het niveau van het onderzochte vlak bestond de vulling van de put uit grijsbruine klei met wat baksteenbrokken en mortelbrokken. Hieruit zijn enkele scherven verzameld, waaronder een stukje Europees porselein en een fragment mousselineglas uit de periode rond 1900.⁴¹ De overige scherven zijn ouder en meegekomen met de grond waarmee de put is dichtgestort. De put is niet verder onderzocht, zodat de diepte niet bekend is. De functie van de put is daardoor niet zeker. Het kan om een waterput gaan, waarmee grondwater omhoog werd gehaald. Een andere mogelijkheid is dat het om een doppenbak gaat. Hierin werden de boekweitdoppen verzameld, een afvalproduct van de grutterij, die weer werden gebruikt om de stookovens op te branden.⁴²



Afb. 31 Vloer van eesttegels in de noordoosthoek van het pand.

Eesttegels en aardewerken buizen

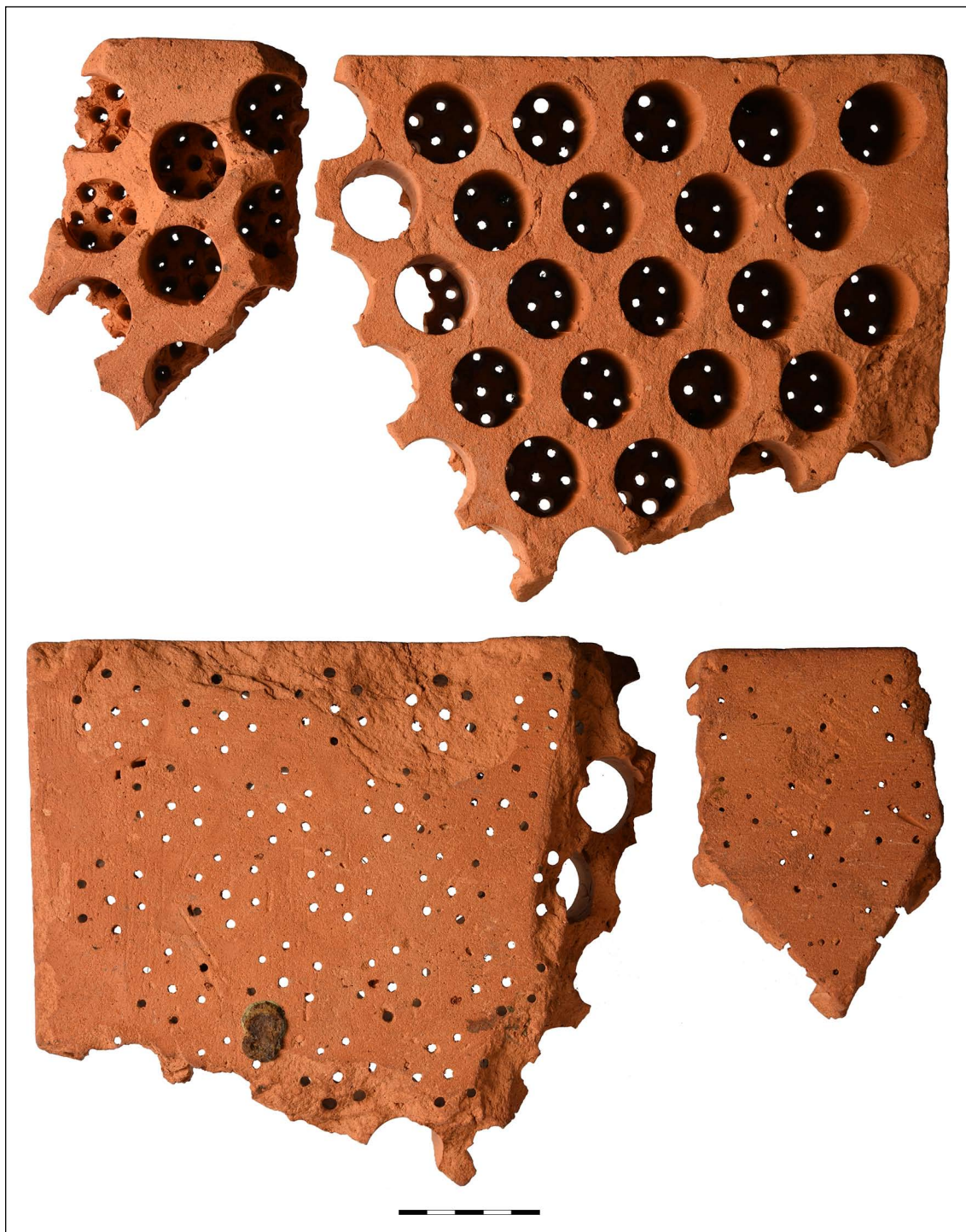
In het pand zijn eesttegels gevonden. Dit zijn grote aardewerken plavuizen met daarin aan de ene kant ronde holtes en aan de andere kant veel kleine gaatjes. De tegels hebben oorspronkelijk als vloer in de eest op de zolder gelegen. De tegels lagen met de kleine gaatjes naar boven gekeerd en hierop legde men de korrels. Door de kleine gaatjes trok de hete lucht

40 V17.

41 V6.

42 Bernet Kempers 1979, 34, 39.

door de tegels heen, waardoor de korrels werden gedroogd. De kleine diameter van de gaatjes voorkwam dat de korrels door de tegels heen vielen.



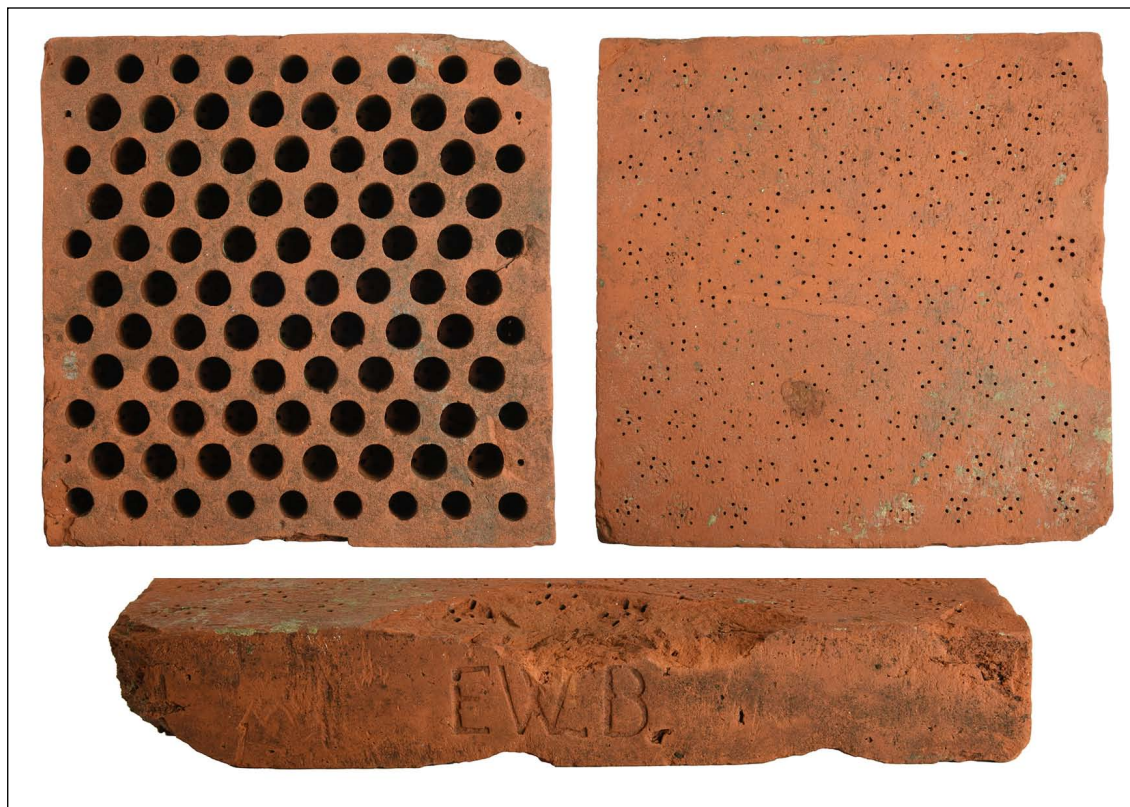
Afb. 32 Brokken van eesttegels uit de vloer.

In de noordoosthoek van het pand kwam bij het ontgraven een vloertje van grote plavuizen tevoorschijn (afb. 31). Later bleek dat het om eesttegels ging. De tegels zijn dus op zeker moment hergebruikt als vloertje op de begane grond. Dit kan na de opheffing van de grutterij in 1901 zijn geweest, maar ook eerder, bijvoorbeeld bij een vernieuwing van de eesttegels in de eest.

Het spoor is blootgelegd en gefotografeerd, maar niet ingemeten. Hierna is de vloer direct

weggehaald, waardoor deze bij het documenteren van het vlak (de volgende dag) niet meer aanwezig was. Het vloertje was ongeveer 1,5 bij 1 meter en lag ondiep, onder een laagje zand. De afmetingen van de plavuizen is niet bepaald, maar zij kunnen worden geschat op ongeveer 30 bij 30 cm.

Slechts enkele brokken van de eesttegels uit de vloer zijn bewaard (afb. 32).⁴³ Zij zijn 4,8 cm dik, de ronde gaten in de onderkant hebben een diameter van 2,7 cm.



Afb. 33 Een complete eesttegel met fabrieksstempel.

In het pand is verder los een complete eesttegel gevonden (afb. 33).⁴⁴ Deze wijkt wat betreft baksel en uitvoering uit van de eesttegels uit het bovengenoemde vloertje. Dit wijst er mogelijk op dat de eest op zeker moment van nieuwe eesttegels is voorzien. De complete eesttegel meet 32,5 bij 32,5 en is 5,5 cm dik. De ronde gaten in de onderzijde hebben verschillende diameters: langs de zijkanten zijn zij 1,8 cm, daarbinnen 2,3 cm. Hiernaast zijn in de onderzijde vier kleine gaatjes aanwezig op de vier hoeken. De functie hiervan is niet helemaal duidelijk, maar waarschijnlijk hangen zij samen met de fabricage van de tegel. De eesttegel is waarschijnlijk machinaal vervaardigd.⁴⁵ Op de zijkant van de tegel is een fabrieksstempel aanwezig, namelijk de letters EWLB.

Eesttegels waren een bijproduct van een pannen- en tegelbakkerij. In de 18^{de} eeuw kwamen deze tegels met veel kleine gaatjes uit Engeland. In 1794 verzocht Adriaan van Diemen uit Hazerswoude bij de Staten van Holland om octrooi op de productie van eesttegels naar Engels voorbeeld en tevens om verbod op de import.⁴⁶ Dit verbod kwam er niet; wel een importheffing. Begin 19^{de} eeuw legde hij zich volledig toe op de productie van eesttegels. Hij merkte deze met

43 V16.

44 Vondst eigenaren pand.

45 Vriendelijke mededeling Peter Crew.

46 Van der Meulen & Smeele 2002.

zijn initialen AVD. In 1810 liep zijn octrooi af. Daarna waren er dus ook andere producenten. De hier gevonden eesttegel is gemaakt in Buckley, het centrum van de baksteenproductie in Wales, na circa 1860.⁴⁷ Een van de fabrieken droeg de naam Ewloe (Ewloe Brick & Tile Co). Zeer waarschijnlijk is de eesttegel door deze fabriek gemaakt.



Afb. 34 Aardewerken buizen.

Ongeveer in het midden van het pand zijn bij de graafwerkzaamheden holle buizen van roodbakend aardewerk gevonden (afb. 34).⁴⁸ Zij zijn 31 cm lang en hebben een diameter van 6 cm. Mogelijk zijn zij afkomstig uit de eest: hierin waren volgens Bernet Kempers kanalen aanwezig. Het uiterlijk en de werking hiervan wordt niet uitgelegd.

Bij de graafwerkzaamheden in het pand zijn diverse metaalvondsten met onbekende functie verzameld, waaronder diverse ringen, ogen en haken (afb. 35). Mogelijk is een deel afkomstig van de machines van de grutterij of van het tuig van de paarden in de rosmolen.

4.3 Na het opheffen van de rosmolen/grutterij

In 1901 is het pand aan de Vierbeentjes door de familie Scholten verkocht en verloor het de functie van grutterij. Mogelijk is de rosmolen al eerder buiten gebruik gesteld en vervangen door een molen aangedreven door bijvoorbeeld stoom. In 1883 wordt de eigenaar van de grutterij verzocht om zijn mesthoop op het erf aan de Vierbeentjes te verplaatsen. Blijkbaar werden in dat jaar nog paarden gehouden en was de rosmolen nog in gebruik.

Binnenmuur (S3, S4)

Na het buiten gebruik stellen van de rosmolen is aan de achterzijde van het pand een binnenmuur

⁴⁷ Crew 2004.
⁴⁸ V18.



Afb. 35 Diverse metaalvondsten uit het pand, mogelijk hangen zij samen met de grutterij.

gebouwd (S3 en S4, bovenkant op -0,47 maaiveld). De muur is evenwijdig aan de voorgevel gebouwd, waardoor de afgescheiden ruimte aan de achterkant trapeziumvormig was. De muur is midden over de locatie van de rosmolen gebouwd en bij de bouw van de binnenmuur zijn sporen van de rosmolen gedeeltelijk verstoord. In het midden van de rosmolen is een deel van het vlak extra verdiept, om vast te stellen of een fundament van de spil aanwezig was. Dit bleek niet het geval, maar wel werd binnenmuur S3/S4 gevonden. Bij de bouw van deze muur zal het fundament van de spil zijn verstoord.

Muur S3/S4 was aan de bovenkant steens breed, naar onder toe was sprake van twee versnijdingen. De muur was gebouwd met diverse soorten hergebruikte bakstenen, maximaal vier steenlagen resteerden. De kopse kanten van de muur, tot ongeveer 40 cm uit de zijgevels, waren weggebroken.

Put (S6)

In de zuidwesthoek van het pand is een ronde bakstenen put gevonden (afb. 36 en 37). De put ligt op het looppad van de rosmolen, wat betekent dat de put en rosmolen niet gelijktijdig kunnen hebben gefunctioneerd. Het meest aannemelijk is dat de put is gemaakt na het buiten gebruik stellen van de rosmolen. Dit verklaart ook waarom de sporen van de rosmolen op deze plek zijn verstoord.

De diameter van de put bedroeg 85 cm. De bakstenen wand was halfsteens dik en gemaakt van halve gele bakstenen met formaat $? \times 10 \times 4,5$ cm (hergebruikte bakstenen van de rosmolen?) en harde mortel (op -0,49 maaiveld). De vulling bestond uit grijsbruine klei met wat mortelbrokken.



Afb. 36 Put S6.



Afb. 37 Put S6.

De put is uitgegraven. De bakstenen wand bleek opvallend ondiep, namelijk slechts 46 cm hoog (acht steenlagen). Het kan daarom niet om een waterput gaan, want in dat geval zou de put veel dieper moeten reiken, tot in de natuurlijke bodem. Een bodem ontbrak. Het is aannemelijk dat de put een functie had binnen een ambachtelijk proces, maar de precieze

functie valt niet te achterhalen. Uit de vulling van de put komt een hoeveelheid keramiek.⁴⁹ De vondsten dateren uit de 17^{de} en eerste helft van de 18^{de} eeuw. Zij zijn meegekomen met de grond waarmee de put is opgevuld en geven dus geen informatie over de ouderdom van de put.

Ondiepe put met vloer (S7)

Tussen de rosmolen en de stookoven in bevond zich een kleine ondiepe put met een bodem (S7, afb. 38). Ook deze put ligt op de locatie van het looppad van de rosmolen en dateert dus waarschijnlijk uit de tijd ná opheffing van de rosmolen.

De put had een diameter van 64 cm en had een halfsteens wand van gele bakstenen en harde kalkmortel (op -0,46 maaiveld). Nog slechts drie steenlagen resteerden. De vloer van de put werd gevormd door groene en oranje plavuizen met formaat 16x16 cm. Hieronder was geen bakstenen vloer aanwezig, want het onwaarschijnlijk maakt dat de put was bedoeld voor een vloeistof. In de put zat vermoedelijk as. Aangezien de put naast de stookoven ligt, ligt een interpretatie als asput voor de hand. Mogelijk is de stookoven na het buiten gebruik stellen van de rosmolen nog een tijd lang gebruikt en is toen de asput gemaakt.



Afb. 38 Put S7.

49 V2 en V8.

5. Bouwhistorisch onderzoek

Door Klaas Koeman en Gerrit Vermeer van Oud Enkhuizen is in 2017 een bouwhistorische beschrijving van het pand aan de Vierbeentjes gemaakt.⁵⁰ De bouw wordt door hen globaal geplaatst in de eerste helft van de 18^{de} eeuw. Dit klopt goed met bovengenoemde bron uit 1753, waaruit blijkt dat het pand in dat jaar al bestond en in gebruik was als pakhuis. Op een nauwkeurige kaart uit 1666 is het perceel onbebouwd (zie boven).

Het pakhuis bestaat uit een begane grond en een zolder met vliering. De gevels aan de voor- en achterkant zijn eenvoudig uitgevoerd, zoals vaak het geval is bij pakhuizen (afb. 39). De vloer van de zolder wordt gedragen door twaalf balken van naaldhout, waarvan de koppen in de zijgevels liggen. De houtconstructie van de zolder bestaat uit elf jukken, ieder bestaande uit twee schuine stijlen, een dekbalk en twee korbelen (afb. 40). De onderdelen van de jukken zijn door de timmerman keurig voorzien van telmerken, zodat zij op de bouwplaats gemakkelijk in elkaar konden worden gezet.



Afb. 39 De voorgevel van het pand aan de Vierbeentjes.



Afb. 40 Houtskelet van de zolder.

50 Koeman & Vermeer 2017.



Afb. 41 Dichtgezet pengat met drie toognagels in de vierde balk vanaf de voorgevel.



Afb. 42 Vlotmerk op de zevende balk.



Afb. 43 Vlotmerk op de achtste balk.

5.1 Enkele aanvullingen

Op het bouwhistorisch rapport kunnen enkele aanvullingen worden gemaakt. De balkenlaag van de begane grond bestaat uit twaalf balken van naaldhout. De tweede, derde en vierde balk vanaf de voorgevel, evenals de achterste balk, zijn mogelijk niet origineel: qua vorm wijken deze balken af van de overige zolderbalken. In de vierde balk vanaf de voorgevel is bovendien een dichtgezet pengat met drie toognagels aanwezig, wat betekent dat op deze plek een stijl onder de balk heeft gestaan (afb. 41). Het is niet aannemelijk dat dit bouwspoor bij de oorspronkelijke constructie hoort.

Op twee zolderbalken zijn delen van merken gezien, namelijk bij de zevende en achtste balk vanaf de voorgevel (afb. 42 en 43). De merken bevinden zich op de ronde zijden van de balken en zijn gedeeltelijk verdwenen door het kantrechten van de balken. Waarschijnlijk gaat het om vlotmerken, oftewel merken die voor of tijdens het vlotten van de boomstammen zijn aangebracht. In beide gevallen lijkt het om letters te gaan.

Bij de jukken op de zolder zijn alle dekbalken van naaldhout. De schuine stijlen zijn ook

allemaal van naaldhout, op één na. Deze stijl is van eikenhout en bevindt zich aan de westzijde (afb. 44). Het gaat duidelijk om hergebruikt hout, want de stijl is grotendeels rond, maar dit is niet de buitenzijde van de boom. De onderkant is niet rond, maar vierkant. Wellicht is het onderdeel van de boegspriet van een schip geweest of een as van een kleine molen. Vier korbelen zijn van eikenhout, de overige korbelen zijn van naaldhout. De schuine stijlen zijn verbonden met de bovenkant van de borstwering door middel van blokkelen. Ongeveer de helft hiervan is van eikenhout, de andere helft van naaldhout.

In sommige eiken korbelen is een rond gat met een diameter van ongeveer 2 cm aanwezig, soms met het (restant van) een houten pen daarin (afb. 45). Het gaat waarschijnlijk om vlotgaten en -pennen, oftewel gaten en pennen die samenhangen met het vlotten van de boomstammen. Bij eikenhout is dit een algemeen fenomeen.



Afb. 44 Schuine stijl van eikenhout: hergebruikt hout.



Afb. 45 Korbeel van eikenhout met een vlotgat.

In een van de schuine stijlen van naaldhout zit een rechthoekig gat, met daar doorheen een klein rond gat (afb. 46). Het gaat dus om hergebruikt hout.

5.2 Sporen van de grutterij

In en rond het gebouw zijn enkele sporen zichtbaar die dateren uit de tijd dat hier een grutterij was gevestigd. Dit is in de eerste plaats een halve breeksteen met een diameter van circa 90 cm, als stoepsteen gelegen voor de deur in de voorgevel (afb. 47).

In het midden van twee naast elkaar gelegen zolderbalken aan de achterkant van het pand zijn inkepingen en ijzeren ogen aanwezig (afb. 48 en 49). Het gaat om de negende en tiende balk vanaf de voorgevel. Door het archeologisch onderzoek is duidelijk geworden dat precies op deze plek de rosmolen heeft gestaan. De inkepingen en ogen hangen samen met de bevestiging van de spil tussen de twee balken in.

Tegen de oostelijke zijgevel is een bakstenen steunbeer aanwezig, die duidelijk later aan het pand is toegevoegd (afb. 50).



Afb. 46 Rechthoekig gat in een van de schuine stijlen van naaldhout.



Afb. 47 Halve breeksteen voor de voordeur van het pand.

De steunbeer is 127 cm breed, 62 cm diep en gemaakt van gele bakstenen (formaat 21-22x10,5x4,5 cm). De steunbeer bevindt zich op 210 cm vanaf de achtergevel van het pand. De reden voor de aanwezigheid van de steunbeer was aanvankelijk niet duidelijk, want de gevel



Afb. 48 Inkepingen en ijzeren ogen in de negende balk vanaf de voorgevel, horende bij de bevestiging van de spil van de rosmolen.



Afb. 49 Inkeping in de tiende balk vanaf de voorgevel, horende bij de bevestiging van de spil van de rosmolen.

is op deze plek niet verzakt. Nu blijkt echter dat de steunbeer zich precies bevindt ter hoogte van de spil van de rosmolen. Dit wijst erop dat de steunbeer is gemaakt om de druk op de zijgevel, veroorzaakt door de draaiende rosmolen, op te vangen. Ook de westelijke zijgevel was waarschijnlijk voorzien van een steunbeer. Tegen deze zijgevel is in de 20^{ste} eeuw een schuur gebouwd, waardoor deze gevel niet meer zichtbaar is. De steunbeer is aan deze zijde vermoedelijk niet meer aanwezig.

Op de zolder is een opvallend stuk muurwerk aanwezig (afb. 51 en 52). De stijlen van twee jukken zijn hier weggehaald en in plaats daarvan bevindt zich tegen de zijgevel een brede lage muur, die op de houten vloer is gebouwd. Het gaat hier om een overblijfsel van de eest, dus de rechthoekige droogoven waarmee de korrels werden gedroogd. Zoals in paragraaf 2.3 al is beschreven, bevond de eest zich vaak op de zolder van de grutterij. Drie muren van de eest zijn in het verleden weggebroken, maar de muur tegen de zijgevel aan is blijven staan.

De muur van de eest is 2,95 m lang en 85 cm hoog, hierboven is het muurwerk aangesmeerd. De voorkant (binnenkant van de oven) staat 25 cm uit de zijgevel. De muur is gemaakt van rode bakstenen met formaat 22-23x10-11x4-4,5 cm en kalkmortel. Een deel van de mortel heeft nog de originele voorkant, dit is zwart beroet. De bestaande muur is steens, maar de muren haaks erop



Afb. 50 De steunbeer tegen de oostelijke zijgevel.



Afb. 51 De muur van de eest op de zolder. Twee schuine stijlen zijn bij de bouw van de eest verwijderd.

zijn halfsteens geweest. Aan de rechterkant is duidelijk een weggebroken muur zichtbaar (afb. 53), aan de linkerkant is dit deel aangesmeerd met mortel. De onderste laag bakstenen is over de hele lengte afgebroken. Vermoedelijk is dit het restant van een bakstenen vloer die binnen de eest lag. De zijkant van de eest staat op 110 cm vanaf de voorgevel.



Afb. 52 De muur van de eest op de zolder.

De hete lucht uit de ovens op de begane grond werd in de eest gebracht door middel van een schoorsteen die vrij in de ruimte stond. In december 2017 was in de houten vloer midden voor de eest een rechthoekig dichtgezet stuk zichtbaar (afb. 54). Ongetwijfeld ging het rookkanaal op deze plek door de vloer heen. Bij de verbouwing in 2018 is de vloer vernieuwd, waardoor dit bouwspoor verdwenen is. Bij het wegbreken van de houten vloer viel op dat bij de muur van de eest, tot ongeveer 2 meter hieruit, de vloer van dickere planken was gemaakt (4 cm dik).⁵¹ Bij de bouw van de eest is dus blijkbaar een deel van de zoldervloer vernieuwd en daarbij zwaarder uitgevoerd. De rook uit de eest werd meestal niet via een schoorsteen afgevoerd, maar kwam gewoon uit in de zolder en trok vervolgens tussen de dakpannen door naar buiten. Dit is waarschijnlijk ook bij de grutterij aan de Vierbeentjes het geval geweest, want diverse balken in de buurt van het muurrestant van de eest zijn zwart beroet (afb. 55).



Afb. 53 Weggebroken halfsteens muur aan de noordzijde van de eestmuur.

In de onderkant van de vierde balk vanaf de voorgevel, ongeveer halverwege de eest, zit een rij ijzeren nagels. Het is onduidelijk of dit samenhangt met de eest, of dat dit uit de tijd vóór of juist na de eest dateert.

⁵¹ Vriendelijke mededeling Cees Kapteijn.



Afb. 54 De muur van de eest, foto genomen in december 2017. In de oude plankenvloer is een rechthoekig luik zichtbaar. Hier kwam het schoorsteenkanaal van de stookoven beneden in de eest uit.



Afb. 55 Beroet deel van het houtskelet op de zolder, als gevolg van de rook uit de eest.

6. Synthese

Eind december 2017 is in het pand Vierbeentjes 10 een laag grond afgegraven en hierbij kwamen diverse archeologische sporen tevoorschijn. Het pand waarin het onderzoek plaatsvond, is waarschijnlijk in de eerste helft van de 18^{de} eeuw gebouwd. Uit historische bronnen is bekend dat in het voormalige pakhuis in 1753 een grutterij is gevestigd. Deze grutterij hoorde bij een winkel in grutterswaren die aan de Prinsenstraat stond. De grutterij heeft gefunctioneerd tot 1901, dus in totaal bijna 150 jaar.

In de grutterij werden korrels van boekweit en granen gedroogd, gereinigd, gesorteerd, gebroken, geschud en gezeefd. De meeste machines die hiervoor werden gebruikt, stonden los op de vloer en zij hebben daarom geen sporen achtergelaten in het gebouw of in de grond. Toch zijn in het pand zowel bouwhistorisch als archeologisch diverse sporen teruggevonden die samenhangen met de grutterij. Het gaat in de eerste plaats om een cirkelvormige muur met een diameter van 3,9 meter aan de achterkant van het pand. Dit is duidelijk een restant van de rosmolen. De muur is zeer waarschijnlijk de binnenste begrenzing van het looppad van het paard. In het midden van de cirkel, op de plek van de spil, is geen fundament gevonden. Waarschijnlijk is dit door latere activiteiten in het gebouw verdwenen. In twee zolderbalken van het pand zijn ogen en inkepingen aanwezig die samenhangen met de bevestiging van de rosmolen aan de zolderbalken. Ook een steunbeer tegen de zijgevel van het pand hangt samen met de rosmolen: deze moest de extra krachten op de gevel opvangen.

Hiernaast zijn aan de voorkant van het gebouw twee ronde fundamenten gevonden (diameter 1,65 en 1,85 meter) met een rechthoekig fundament daar tegenaan. Het gaat hier om de stookoven, van waaruit de erboven gelegen eest (droogoven) op de zolder werd verhit. Van deze eest, een rechthoekige bakstenen bak, resteert één van de muren op de zolder. De plek waar de schoorsteen in de eest uit kwam, was in 2017 nog zichtbaar in de houten zoldervloer.

Naast de ovens lag een grote ronde put. De functie hiervan is niet zeker, mogelijk gaat het om een waterput of een doppenbak. In een doppenbak werden de boekweiddoppen verzameld, een afvalproduct van de grutterij, die weer werden gebruikt om de stookoven op te branden. Bij het graafwerk zijn verder zogenaamde eesttegels gevonden. Zij hebben oorspronkelijk als vloer in de eest gelegen. Tevens zijn diverse dunne aardewerken buizen gevonden, ook zij komen vermoedelijk uit de droogoven.

Op zeker moment is de rosmolen buiten gebruik gesteld. Of dit in 1901 was, toen het pand de functie van grutterij verloor, of al iets eerder, is niet zeker. Op de plek van de rosmolen is vervolgens een binnenmuur gebouwd, waardoor aan de achterkant een aparte ruimte ontstond. In deze ruimte is een ondiepe put gemaakt, waarvan de functie niet duidelijk is. Ook is waarschijnlijk een asput gemaakt naast de stookoven.

7. Literatuur

Bakker, P., & K. Koeman, 1997. De Sleutel, in *Steevast 1997*, 20-24.

Bernet Kempers, A.J., 1979. *In en om de grutterij*. Het Nederlands Openluchtmuseum: gebouwen en bedrijven 2.

Crew, P., 2004. 'Perforated Tiles from Corn Driers and Malt Kilns', in *British Brick Society Information 95*, 4-12.

Duijn, D.M., 2014. "een pakhuijs, het zijn koornsolders". *Multidisciplinair onderzoek naar het pakhuis Paktuinen 12 in Enkhuizen*. West-Friese archeologische rapporten 65.

Gerritsen, S., 2007. *Definitief onderzoek aan de Balensteeg 18-24, gemeente Gorinchem*. Hollandia-reeks 54.

Jong-Lambregts, de, N., R. Roedema & P. Bitter, 2010. De Burg (07 SPA), in *De Burg en rijke burgerij*, RAMA 15, 7-22.

Koeman, K. & G. Vermeer, 2017. *Bouwhistorische beschrijving Vierbeentjes 10 en 12, Enkhuizen*.

Messchaert-Heering, S., 2001. *Van Koopmansstraat tot Nieuwmarktspijp. Geschiedenis van de 'Doorne Croone', 't Soute Eylandt' en andere huizen in de Oude Westerstraat te Enkhuizen*, Enkhuizen (Maelsonreeks 9).

Meulen, A. van der & P. Smeele, 2002. 'Werklust en De Nijverheid. De pottenbakkers van Hazerswoude in de negentiende eeuw', in *Jaarboek Dirk van Eck*, 102-171.

Vries, P.J., de, 1986. De molens van Enkhuizen, in *Steevast 1986*, 23-40.

Venne, A., van de, 2008. *Poken en stoken, brouwen en koken: archeologie en geschiedenis van 100 ambachtelijke ovens* (AWN-reeks 4).

Bijlage 1 Boedelinventaris gruttersbedrijf 1840

WFA, NAenhuizen 1604, A93

Boedelinventaris opgemaakt op 30 oktober 1840, naar aanleiding van het overlijden van Hendrik Blomberg op 16 oktober 1836. Zijn erfgenamen zijn zijn weduwe Geertruij Catharina Struijvenberg en hun kinderen.

Boedelinventaris

In de voorkamer uitzicht hebbende in de tabakstraat

Een tafel met groen kleedje geschat op vijf gulden
een kleine dito een gulden
een gladhout celinder¹ tafeltje een gulden
een gladhoute bureau dertig guldens
zes stoelen met matte zittingen drie gulden
een vloerzijl met eenige matten zes gulden
drie glasgordijnen en zes ondergordijntjes met drie kopere roeden tien guldens
een spiegel tien guldens
een klok zijnde een zon vijf gulden
een lamp vier guldens
twee karaffen en twee baktjes en lepelkisje een gulden
een naaidoos en vier stoven en tabouret een gulden
een theeblad en zwavellade vijftig cents
twee tabaksdozen en vuurcomvoor een gulden vijftig cents

In een vaste kas

vijf verlakte blaadjes vijftig cents
twee olij en azijnstellen twee gulden
eenig glaswerk divers vijftig cents
twee theestoofjes twee trommeltjes en kisje vijftig cents
eenig divers aardwerk vijftig cents
twee trommels en salade emmer vijftig cents
een schaal en schotel tachtig cents

In een andere vaste kas

een vliegenkas² vijftig cents
een sluitmand vijftig cents

In een andere vaste kas

een blikke pijpelade en gordijn vijftig cent
een bed, peuluw en twee kussens dertig guldens
een wolle en katoene dekens en een stoelkussen drie guldens

In een bedstede

twee chitse³ bedgordijnen en val een gulden vijftig cents
een bed, peuluw en vier kussens vijftig guldens
twee wolle en een katoene dekens op tien guldens

1 Cilinder, oftewel rond?

2 Kast met een deur van fijn gaas, bestemd om etenswaren vliegvrij in weg te zetten.

3 Sitse stof: glanzende katoenen stof versierd met bloemmotieven.

In het zaaltje

een tafel met kleedje zes guldens
een stilletje⁴ twee gulden
acht stoelen en fauteuil met roode zittingen acht guldens
een spiegeltje drie gulden
een turfbank en tang een gulden
een kleed karpert en matjes een gulden
vier glasgordijnen en twee kopere roedties twee gulden
een tafelschel⁵ en bekertje vijftig cents
drie kamerpotten tachtig cents

In een bedstede

een bed peuluw en twee kussens dertig guldens
een wolle en een katoene deken zes gulden

In een achterkamer uitzicht hebbende op het veld

een klaptafel met zes stoelen met roode zittingen zes gulden
vier schilderijen drie gulden
een spiegel acht guldens
eenige matten karpert en twee glasgordijnen een gulden vijftig cents
een chifonniere⁶ veertien guldens
een cilindertafeltje en bedtafeltje drie guldens
vijf divres⁷ koppen en bakken twee gulden vijftig cents
een likeur keldertje⁸ drie gulden
een bed behang en val twee gulden vijftig cents

In een bedstede

een bed en peuluw vijftentwintig gulden
een chitse en een wolle deken acht gulden

In een vaste kas

twee verlakte carstagne vazen⁹ en vier dito kandelaars vijf gulden
zes fleschen bakjes twee snuiterbakjes
vier pijpenschuitjes, een blaadje en twee trommeltjes een gulden
drie blaadjes, broodmand, blaker en twee comvoortjes een gulden
een sabel dertig cents
een kleerezakje vijftig cents
een theeblad tachtig cents

In de gang

een kopere spuit en eenig rommeling een gulden

Op een bovenachterkamer

twee schilderijen en een fauteuil drie guldens
zes stoven zes guldens
een theestoof en kopere ketel twee gulden vijftig cents
een theeblad en servies met theebusje drie guldens
een vogelkooij een gulden

4 Een verplaatsbare wc.

5 Tafelbel.

6 Ladenkast

7 Divers, verkeerd geschreven.

8 Likeurset in een houten kistje.

9 Kastanjevazen: vazen met deksel, bestemd voor het serveren van gesuikerde kastanjes.

een tinne bekken vijftig cents
 een beddezak en eenige rommeling twee gulden
Op een boven tusschenkamertje
 een tafeltje en vier stoelen twee gulden
 karpel, matten en geridon¹⁰ tachtig cent
 een marmer blad of steen vijf guldens
In een bedstede
 een bed peuluw en twee kussens dertig gulden
 twee wolle en een katoene deken zeven gulden
Op de boven voorzolder
 acht kisten twaalf guldens
 een linne kist vier guldens
 vier vaten met dekzels twee guldens
 een zeef rol en drie gordijnen vijftig cents
 in de kisten eenig rommeling en papier twee guldens
Op een achterzolder
 een haarlemmer schoorsteen een gulden vijftig cents
 vier blikke theebussen twee gulden
 een vaatje met gruis drie gulden
 een vaatje met blaauwsel twee gulden
 een vat met chicory¹¹ een gulden
 een vat met blaauwsel een gulden
 een vat blaauwsel acht guldens
 een vaatje meets¹² vijf gulden
 een kistje met spaansche zeep vijf gulden
 twee vaatjes met peper twee gulden
 eenige rommeling tachtig cents
 een tuig belletuig en leijsel vijf gulden
 een zeel en trensje¹³ drie guldens
 vier wafelijzers en drie roosters twee gulden
 een baaltje met gruis een gulden
 een baal met pijpkaneele drie gulden
 een vaatje met geel oker en een dito met roode verf twee guldens
 een rustbank een gulden
 een toog loopwagen kuip en eenige manden drie gulden
 een raam en rommeling een gulden
 eenige zakken en een zeel twee gulden
In een binnekamer
 drie stoelen en vier stoven een gulden
 een stel van drie vijftig cent
In een vaste kas
 een tobbe met ijzeren banden vijf gulden
 een kopere pan en dekzel twee gulden

10 Een geuridon is een bijzettafeltje.

11 De gemalen wortels van chicory werden, vooral in de negentiende eeuw en in de periode van de Tweede Wereldoorlog, gebruikt als koffiesurrogaat.

12 Meets = mede(honingwijn).

13 Een trens is het bit van een paard.

een kopere braadpan twee gulden

een kaakjespan drie gulden

In een tusschen kamer

eenige matten vijftig cents

In een vaste kas

eenig glaswerk een gulden vijftig cents

achttien porseleine borden drie gulden

een soepterrine en schotel een gulden vijftig cents

drie schotels en vijf dito kleiner twee gulden

zes cocolada¹⁴ koppen en twee vlessen een gulden

een vleeschvork lantaarn vijftig cents

twee vlaschjes en zoutvaatjes vijftig cents

In een andere vaste kas

zes fruitschaaltjes ketel twee sauskommen twee gulden

vier gember potten een gulden

eenig divers roomkleurd¹⁵ twee gulden

In de keuken

twee tobbetjes met kopere banden een gulden vijftig cents

twee tinne schotels en doorslag kandelaar blaker en hakmes drie gulden

een tinne kamerpot tachtig cents

twee strijkijzers met roosters vijftig cents

eenig roomkleurd een gulden

vijf porseleine borden een gulden

twee koekepannen mes broederjespan schuimspaan en boterboor twee gulden vijftig cents

een dubbelde trap vijftig cents

een theestoof en ketel een gulden vijftig cents

een kopere bekken en ketel twee gulden

twee tobbens en een kleine dito vier guldens

een tafel en twee tabouretten¹⁶ een gulden

eenig keuke gereedschap vier gulden

een stelling goodsteen en hoekkastje twee gulden

In een kast

een kopere doofpot acht gulden

een dito ketel drie gulden

een ijzeren pot en tobbetje een gulden vijftig cents

een kopere bekken en dekzel een gulden

een kopere ketel twee gulden

twee kleerbakjes en zakjes vijftig cents

drie emmers een gulden vijftig cents

eenig grof aardwerk een gulden

eenig boendergereedschap vijftig cents

In een pakhuis

een mangel een gulden vijftig cents

een leksteen een gulden

14 Chocolate.

15 Creamware-aardewerk uit Engeland.

16 Een laag zitmeubel.

In de winkel

een weerglas zes gulden
eenig nieuw stofferen boendersgoed tien gulden
eenig papier drie gulden
vier paar kopere en twee paar houten schalen en evenaars acht gulden
twee kopere tregters en een stel maten vier gulden
vijf koperen scheppers en meelblikje twee gulden
een kopere vijzel en pool twee gulden
een stel koperengewigten vier stuks ijzer gewigt drie gulden
drie stuks azijn (?) maten en tregter een gulden
een winkellamp vijftig cents
een bak met boekweitegort drie gulden
een bak met meel twee gulden vijftig cent
een bak met grove boekweitegrot drie gulden vijftig cent
een bak met grove gort vier gulden vijftig cent
een dito met gebroken gort vier gulden vijftig cent
een dito met heele gort vier gulden
een bak met gebroke gort drie gulden
een bak met grove gort twee gulden vijftig cent
een dito met gebroken gort twee gulden vijftig cent
een bak met havergort een gulden vijftig cent
een bak met garst en een dito met haver twee gulden vijftig cent
een bak met geele bonen twee gulden vijftig cent
een dito met grauwe erwten twee gulden vijftig cent
drie bakken met rijst twee gulden vijftig cent
een bak met stijfsel een bak met roode en een dito met basterde zuiker vier gulden
twee bakken met meel drie gulden
een bak met gepelde garst en een dito met juffertjesgort een gulden vijftig cent
een bak met boekweit een dito met hennepzaad en een dito met koolzaad drie gulden
eenige zakjes met meel zes gulden
vier dozen met lakmoes en blaauwsel vijf gulden
een doos met spaansche zeep en chocolade twee gulden vijftig cent
eenig saferaan en verdere specerijen en chicory op twee gulden
een partij diverse soorten van thee dertig gulden
een vaatje gemalen caneel een dito anijs, komijnzaad een partij koffijbonen vijf gulden
eenige divers winkelwaren twintig gulden
de opstal der winkel geschat op vijf en twintig gulden

In het pakhuis

een zak met tarw zeven gulden
een zak geele bonen en een dito graauwe erwten vier gulden
een partij gort twaalf gulden
een vat met krijtwit vijftig cent
een vat azijn en stroop zes gulden
eenige ledige vaten een gulden vijftig cent
een partij stokvisch vier gulden
een balans schalen en haak twaalf gulden
eenig ijzergewigt zes gulden

een suikerrasp banck, slede en zoutkast en gruttersbak drie gulden
twee stellingen en rommelig tien gulden
een koffij brander en kist vijf gulden
een chais¹⁷ op vijf en twintig gulden
een boerewagen en kruitwagen zestien gulden
twee spantuigen en leisels vijf gulden
een kopere olijpomp een gulden vijftig cent
een kan beste olij twee gulden
twee vaten met chicorij vier gulden

In de gorterie, op de vliering

een partijtje boekweit vijftien gulden
eenige zakken en kaar drie gulden
een tarwemeel beul twaalf gulden
een partij meel twaalf gulden

In de gorterie zelve

eenige maten zakken balans en rommeling drie gulden

In de stal

een paard vijftwintig gulden
twee tuigen en drie hoofdstellen en leijsels vijf gulden
een kist en eenig stalgereedschap op drie gulden
een prikarslede zeven gulden
een trog en bierslede en ijsslede vijf gulden
eenige rommeling twee gulden
een partij hooi en stroo vijf gulden
eenig vaten en stelling vier gulden

Linnen en klederen

een tafellaken en zes servetten acht gulden
een tafellaken twaalf servetten op acht gulden
een tafellaken met twaalf servetten op tien gulden
vier damaste doeken twee gulden
vier tafellakens oud een gulden
zes linnen bedlakens twaalf gulden
twaalf diverse bedlakens twaalf gulden
zes kussen sloopen drie gulden
achttien diverse kussen sloopen drie gulden
eenige vrouwe klederen zoo van linnen wollen katoen zijde en andere stoffen te zamen
geschat op vijftwintig gulden
eenige mansklederen zoovan wolle lakense linnen en katoene als andere stoffen getaucseerd
op tien gulden

Goud en zilverwerk

twaalf zilvere lepels vorken geschat op achten veertig gulden
een suikerstrooijer en dito schepje op drie gulden
elf suikerlepeltjes zes gulden
een bril met zilver montoer een gulden
twee goude ringetjes twee gulden

17 Sjees.

aan kontanten en dwarse specien de som van elf gulden vijftig cents
Totaal een duizend een honderd zes gulden tien cent

Bijlage 2 Inventaris gruttersbedrijf 1854

WFA, NAenkuizen, kantoor 1, A104

De koperslager Jonas Scholten koopt op zaterdag 4 november 1854 in logement 'De Rode Leeuw' op de Dijk:

"een winkelhuis met pakhuis en daarachter gesitueerde grutterij, benevens dezelve gronden en erven staande en gelegen aan de Prinsenstraat ende daarachter loopende steiger genaamd de Vierbeentjes"

Een van de voorwaarden is dat de koper voor 400 gulden alle gereedschappen van het bedrijf overneemt, namelijk:

In de winkel

twee toonbanken,
een koffijmolen, drie gort en meelladen inhoudende zes en dertig vakken, veertien houten dozen, acht geschilderde vaatjes, twee blikken trommels, acht theebussen, vier houten busjes, een evenaar en twee schalen met koper, drie paar koperen schalen met balansen, een olijvat met ijzer beslag, een siroop vat met ijzer beslag, een zoutbak met lood bekleed, een boterstelling met ijzeren steekers, een azijnvat, vijf losse planken, een salade olij trommel, twee uitstal planken, een pool, een rozijnenzeef en trommel, een vijfkopsmaat, een twee kops, een kops, een half kops, een maatje en een half maatje, drie azijn maten met trechter

In het pakhuis

een platte slee, een bierslee, een meelbak, een losse spoorstok¹ met strengen en ijzeren haak, een zouthok, een stelling met oproller, een kaasstelling met balans en schalen

In de grutterij

een harp², zeven stuks zeeven, twee kuipen, een koevoet, wigge en waaghout, een balans met schalen, een mestwagen met greep en schup, een voerkist, een halster met ketting, een vijftwintig ponder, een vijf ponder, een vier ponder, een pond, een groote koperen trechter, een blikken trechter, een meelblikje, een blikken kan, olijmaat, een halve dito, een dubbel maatje, een maatje en twee koperen scheppers

1 Hout waaraan de strengen van het trekpaard worden bevestigd.

2 Een harpzeef, waarschijnlijk werd hij gebruikt bij het eerste schonen van de korrels. Bernet Kempers 1979, 33.

Enkhuizen, Vierbeentjes 10 Tabakspijpen

Archeologie West-Friesland project 465

Jan van Oostveen



www.kleipijp.home.xs4all.nl

Publicatie nummer 286

Auteur Jan van Oostveen

Fotografie Jan van Oostveen

Foto voorpagina Steelfragment geproduceerd in West-Friesland (Enkhuizen?) met opschrift IONIS 1637. Vondstnummer 14.

Versie	Reden uitgifte
1.0	Initiële versie

© 2018, Jan van Oostveen. Tiel.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, fotografie, microfilm en of welke andere wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de auteur.

No part of this edition may be reproduced in any form by print, photocopy, photography, microfilm or any other means without written permission of the author.

Inhoudsopgave

1. Toelichting bij de catalogus	4
1.1 Spoor 4	4
Geraadpleegde literatuur	5
Bijlage 1: Tellijst.....	6
Bijlage 2: catalogus tabakspijpen	7
Vondstnummer 1: Aanleg.....	8
Vondstnummer 2: Vulling put S6 bovenin	11
Vondstnummer 3: Direct ten noorden S4 puinige laag.....	11
Vondstnummer 4: Puinige laag langs westgevel.....	13
Vondstnummer 7: Pijp tussen S5 en S6.....	14
Vondstnummer 9: Vulling onder bakstenen wand S6.....	15
Vondstnummer 14: Tegen noordkant S4	15

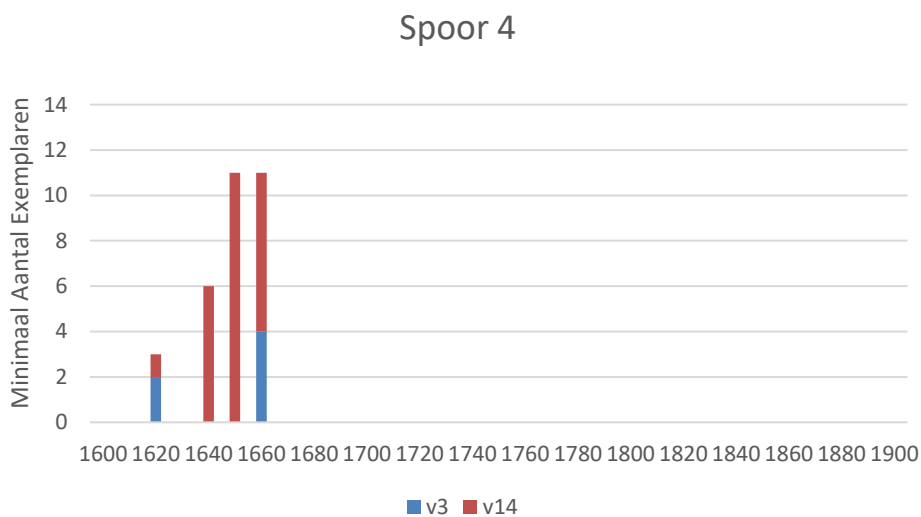
1. Toelichting bij de catalogus

De tabakspijpen die in Enkhuizen op de Vierbeentjes 10 zijn aangetroffen (project 465) staan centraal in deze catalogus. In totaal zijn voor dit onderzoek 170 fragmenten van tabakspijpen voor onderzoek aangeboden. Deze fragmenten hebben toebehoord aan tenminste 42 afzonderlijke kleipijpen (MAE). Het merendeel van de vondsten (MAE = 31) zijn afkomstig uit spoor 4.

1.1 Spoor 4

Tabakspijpen uit de vondstnummers 3 en 14 worden toegeschreven aan spoor nummer 4 en zijn afkomstig uit een puinlaag. De tabakspijpen kunnen gedateerd worden in de periode vanaf circa 1615/1620 tot het jaar 1650/1660. Het volgende valt aan de tabakspijpen uit dit spoor op:

- Tabakspijpen die gedateerd kunnen worden na het jaar 1650/1660 zijn binnen dit spoor niet aangetroffen;
- De gemerkte tabakspijpen binnen dit spoor dragen allemaal het merk IP gekroond binnen een parelcirkel. Vermoedelijk producten van de pijpenmaker Jacob Pietersen die mogelijk in Enkhuizen werkzaam was;
- Er is één tabakspijp aangetroffen die versinterd is (AWF465_v14_15). Daarnaast zijn binnen dit spoornummer een drietal stelen (AWF465_v14_26 t/m 28) aangetroffen die een afwijkende kleur dragen. Mogelijk het gevolg van blootstelling aan een te hoge temperatuur. Het is onduidelijk of dit een gevolg is van een productiefout of dat dit is ontstaan doordat de gebruiker de tabakspijp bijvoorbeeld in het open vuur heeft gegooid. Vermeldenswaardig is dat binnen dit vondstcomplex vele tabakspijpen goed tot zwaar doorrookt zijn.



Geraadpleegde literatuur

Duco, D.H., 2003. Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda. Amsterdam.

Duco, D.H., 2009. Roken in een boerenkroeg in West-Friesland. In: Westerheem, 58^{ste} jaargang, nummer 4, p. 146-155.

Oostveen, J. van en A. van Oostveen-Bonnema, 2001. Kleipijpen; een statistische analyse. In: Westerheem, 50^{ste} jaargang, nummer 1, p. 13-27.

Oostveen, J. van en R. Stam, 2011. Productiecentra van Nederlandse kleipijpen; een overzicht van de stand van zaken. Tiel/Leiden.

Bijlage 1: Telling

Spoonr.	Vondstnr. / Subnr	Cat. nr.	Aantal	M.A.E.	Merk	Steeleviering	Mogelijk productiecentrum	Mogelijke producent	Kwaliteit	Begin datering	Eind datering	Overigen
	1.1	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Fijn	1640	1660	
	1.2	Ja	1	1	Parel		Nederland, Gouda	Abraham Eling	Fijn/porselein	1740	1780	
	1.3	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
	1.4	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
	1.5	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
	1.6	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
	1.7	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Fijn/porselein	1640	1660	
6	2.1	Ja	1	1	Trompetter		Nederland, Gouda	Jan Leendertz Maerenhof of Hermanus de Licht	Fijn/porselein	1700	1730	
4	3.1	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1615	1630	
4	3.2	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1615	1630	
4	3.3	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1645	1665	
4	3.4	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1645	1665	
4	3.5	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1645	1665	
4	3.6	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1645	1665	
4	4.1	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1640	1655	
5	7.1	Ja	1	1	-		Nederland		Grof	1710	1750	
6	9.1	Ja	1	1	-		Nederland		Grof	1630	1645	
4	14.1	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1645	1665	
4	14.2	Ja	1	1	IP gekroond	Raderingen	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Fijn	1645	1665	
4	14.3	Ja	1	1	IP gekroond	Lelie in ruit (vier in één keer gestempeld)	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Fijn	1640	1660	
4	14.4	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Fijn	1640	1660	
4	14.5	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1645	1665	
4	14.6	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1645	1665	
4	14.7	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1645	1665	
4	14.8	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1645	1665	
4	14.9	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1630	1645	
4	14.10	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1645	1665	
4	14.11	Ja	1	1	IP gekroond		Nederland, West-Friesland, Enkhuizen	Jacob Pietersen	Grof/Fijn	1640	1660	
4	14.12	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1615	1630	
4	14.13	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
4	14.14	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1635	1650	
4	14.15	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1655	Versinterd exemplaar
4	14.16	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1635	1650	
4	14.17	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
4	14.18	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1635	1650	
4	14.19	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
4	14.20	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
4	14.21	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
4	14.22	Ja	1	1	-		Nederland		Grof	1640	1660	
4	14.23	Ja	1	1	-		Nederland		Grof	1635	1650	
4	14.24	Ja	1	1	-		Nederland		Grof	1635	1650	
4	14.25	Ja	1	1	-		Nederland, West-Friesland		Grof	1640	1660	
			170	42								

Bijlage 2: catalogus tabakspijpen

Voor de beschrijving van de producten wordt een uniforme systematiek gehanteerd die gebaseerd is op de deductieve kenmerken van de kleipijp en zoals o.a is gepubliceerd in Westerheem, Van Oostveen 2001. De uniforme beschrijving is als volgt:

Nummer	Omschrijving
1a.	Objectnummer;
1b.	Vondstlocatie;
2a.	Modelbeschrijving ketel conform Van Oostveen en Stam, 2011;
2b.	Beschrijving van het zijmerk aan de linkerzijde / beschrijving van het zijmerk aan de rechterzijde van de ketel; definitie van linker- en rechterzijde is vanuit de roker naar de pijp toe bezien;
2c.	Beschrijving van het bijmerk aan de linkerzijde / beschrijving van het bijmerk aan de rechterzijde van de ketel
2d.	(Fabrieks)merk op de ketel
2e.	Oppervlaktebehandeling ketel; gedacht kan worden aan het met een agaatsteen glazen van het oppervlak, het beschilderden van de ketel e.d.
2f.	Behandeling ketelopening; denk hierbij aan het afwerken van de ketelopening met een zogenaamde 'botter';
2g.	Afwerking ketelopening; hieronder wordt de radering die al dan niet rondom de ketelopening is aangebracht, beschreven;
2h.	Overige ketelkenmerken;
3a.	Beschrijving steelversiering;
3b.	Oppervlaktebehandeling steel;
3c.	Overige steelkenmerken;
4.	Datering tabakspijp;
5.	Mogelijk productiecentrum;
6.	Mogelijke tabakspijpenmaker / fabrikant;
7.	Literatuurverwijzing.

Vondstnummer 1: Aanleg

CATALOGUSNUMMER 1.

1A.	AWF465_v1_1
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond binnen parelcirkel
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 2.

1A.	AWF465_v1_2
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	Onduidelijk
2D.	Parel
2E.	Geglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1740-1780
5.	Nederland, Gouda
6.	Abraham Eling
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 3.

1A.	AWF465_v1_3
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 4.

1A.	AWF465_v1_4
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 5.

1A.	AWF465_v1_5
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 6.

1A.	AWF465_v1_6
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 7.

1A.	AWF465_v1_7
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	Afgebroken
2E.	Geglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 8.

1A.	AWF465_v1_8
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Raderingen
3B.	Ongeglaasd
3C.	
4.	1645-1675
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 9.

1A.	AWF465_v1_9
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Raderingen
3B.	Ongeglaasd
3C.	
4.	1645-1675
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 10.

1A.	AWF465_v1_10
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Raderingen
3B.	Ongeglasd
3C.	
4.	1645-1675
5.	Nederland
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

Vondstnummer 2: Vulling put S6 bovenin

CATALOGUSNUMMER 11.

1A.	AWF465_v2_1
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	Trompetter
2E.	Geglaasd
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1700-1730
5.	Nederland, Gouda
6.	Jan Leendertsz Maarenhof of Hermanus de Licht
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

Vondstnummer 3: Direct ten noorden S4 puinige laag

CATALOGUSNUMMER 12.

1A.	AWF465_v3_1
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	Ongerookt
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1615-1630
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 13.

1A.	AWF465_v3_2
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	Ongerookt
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1615-1630
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 14.

1A.	AWF465_v3_3
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 15.

1A.	AWF465_v3_4
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 16.

1A.	AWF465_v3_5
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	Ongerookt
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 17.

1A.	AWF465_v3_6
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	Ongerookt
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

Vondstnummer 4: Puinige laag langs westgevel

CATALOGUSNUMMER 18.

1A.	AWF465_v4_1
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1655
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 19.

1A.	AWF465_v4_2
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Schubben
3B.	Ongeglasd
3C.	
4.	1630-1650
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 20.

1A.	AWF465_v4_3
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Raderingen
3B.	Ongeglasd
3C.	
4.	1645-1675
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

Vondstnummer 7: Pijp tussen S5 en S6

CATALOGUSNUMMER 21.

1A.	AWF465_v7_1
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1710-1750
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

Vondstnummer 9: Vulling onder bakstenen wand S6

CATALOGUSNUMMER 22.

1A.	AWF465_v9_1
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1630-1645
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 23.

1A.	AWF465_v9_2
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	Afgebroken
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1700-1725
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

Vondstnummer 14: Tegen noordkant S4

CATALOGUSNUMMER 24.

1A.	AWF465_v14_1
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglasd
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 25.

1A.	AWF465_v14_2
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Geglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	Raderingen
3B.	Geglaasd
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://klei pijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 26.

1A.	AWF465_v14_3
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Geglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	Lelle in ruit (vier in één keer gestempeld)
3B.	Geglaasd
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://klei pijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 27.

1A.	AWF465_v14_4
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	

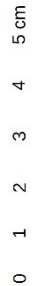


(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://klei pijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 28.

1A.	AWF465_v14_5
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	

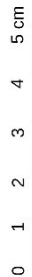


(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 29.

1A.	AWF465_v14_6
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	

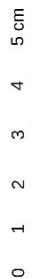


(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 30.

1A.	AWF465_v14_7
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 31.

1A.	AWF465_v14_8
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Geglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleiijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 32.

1A.	AWF465_v14_9
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1630-1645
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleiijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 33.

1A.	AWF465_v14_10
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1645-1665
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleiijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 34.

1A.	AWF465_v14_11
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Trechter
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IP gekroond
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Gehele radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 35.

1A.	AWF465_v14_12
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1615-1630
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 36.

1A.	AWF465_v14_13
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 37.

1A.	AWF465_v14_14
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1635-1650
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 38.

1A.	AWF465_v14_15
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	Versinterd exemplaar
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1655
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 39.

1A.	AWF465_v14_16
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglaasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1635-1650
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 40.

1A.	AWF465_v14_17
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 41.

1A.	AWF465_v14_18
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1635-1650
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 42.

1A.	AWF465_v14_19
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 43.

1A.	AWF465_v14_20
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 44.

1A.	AWF465_v14_21
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	Verkleur exemplaar
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 45.

1A.	AWF465_v14_22
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1640-1660
5.	Nederland
6.	
7.	

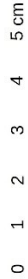


(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 46.

1A.	AWF465_v14_23
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1635-1650
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 47.

1A.	AWF465_v14_24
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1635-1650
5.	Nederland
6.	
7.	

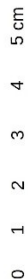


(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 48.

1A.	AWF465_v14_25
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	Dubbelconisch
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1635-1650
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and <https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 49.

1A.	AWF465_v14_26
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	Verkleurde steel mogelijk misbaksel
3C.	
4.	1630-1660
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 50.

1A.	AWF465_v14_27
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	Verkleurde steel mogelijk misbaksel
3C.	
4.	1630-1660
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 51.

1A.	AWF465_v14_28
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	
3B.	Verkleurde steel mogelijk misbaksel
3C.	
4.	1630-1660
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 52.

1A.	AWF465_v14_29
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Raderingen
3B.	
3C.	
4.	1650-1670
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 53.

1A.	AWF465_v14_30
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Lelie in ruit in één keer vier lelies gestempeld.
3B.	
3C.	
4.	1630-1670
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 54.

1A.	AWF465_v14_31
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Florale motieven
3B.	Ongeglasd
3C.	
4.	1630-1660
5.	Nederland, West-Friesland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 55.

1A.	AWF465_v14_32
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Raderingen
3B.	
3C.	
4.	1650-1670
5.	Nederland
6.	
7.	

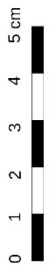


(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 56.

1A.	AWF465_v14_33
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Raderingen
3B.	
3C.	
4.	1650-1670
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 57.

1A.	AWF465_v14_34
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	Lelie in ruit in één keer vier lelies gestempeld.
3B.	
3C.	
4.	1630-1670
5.	Nederland
6.	
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
 Details are not to scale

CATALOGUSNUMMER 58.

1A.	AWF465_v14_35
1B.	Enkhuizen Vierbeentjes 10
2A.	
2B.	
2C.	
2D.	
2E.	
2F.	
2G.	
2H.	
3A.	IONIS / 1637
3B.	
3C.	
4.	1637-1650
5.	Nederland, West-Friesland, Enkhuizen?
6.	Jacob Pietersen?
7.	



(c) Jan van Oostveen

Websites: <http://kleipijp.home.xs4all.nl> and
<https://janvanoostveenblog.wordpress.com/>
Details are not to scale



ISSN: 2210-4364 (print)
ISSN: 2665-9387 (online)